

**ПСИХОТЕХНІКА І НОП КРІЗЬ ПРИЗМУ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ
ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ В ШКОЛІ У
1920-1930 РОКАХ
(Методологія і технології)**

У педагогічній літературі останніми роками приділяється увага питанням теорії і методики розвитку освіти в 1920-х роках, проте ці питання розглядаються переважно у дисертаційних дослідженнях (вони не мали широкого вжитку) та у навчально-методичній літературі. У першій групі праць цей період розглядався під кутом зору обраної дослідником теми або окремого предмета,¹ у другій – схематично, побіжно і загально за старими, ще радянськими канонами. Використані невідрефлексовані матеріали, як правило, не ґрунтуються на першоджерелах.² Єдина праця «Нариси історії розвитку українського шкільництва (1905-1933)», що спеціально присвячена проблемам розвитку педагогіки і школи означеного періоду, вийшла як навчальний посібник у 1996 році, тобто вже досить давно. Матеріали, які там представлені, ще й досі не втратили свого значення і заповнюють прогалини у науково-дослідницькому полі цього періоду, але не включають розгляд психотехніки.³

У всіх перелічених працях обрана нами проблема - психотехніка і наукова організація праці (НОП) - взагалі не аналізувалася або ж згадувалася побіжно. Серед усіх досліджень останніх років можемо назвати дві, в яких розкривається ця проблема. Найперша з - поміж них – монографія (і

---

¹ Див., наприклад: Л.Г. Цибулько. Соціальне виховання у вітчизняній теорії і практиці 20-х-30-х років ХХ ст. – Автореф. дис. ... на здобут. наук. ступ. канд. пед. наук. – Луганськ. – 2005. – 20 с.; С.Г. Мазуренко. Трудова спрямованість навчання у загальноосвітніх школах України (1920-1937). Дис. ... канд. пед. наук. – Київ, Ін-т педагогіки. – 2004. – 223 с.; В.М Швидун. Особливості педагогічних змін у діяльності загальноосвітніх шкіл України (1917-1941). – Житомир. Автореф.дис. ... на здобут.наук. ступ.канд.пед.наук – 20 с.

² Див.: Л.В.Артемова. Історія педагогіки України. – Підручн. – К.: «Либідь». – 2006. – С.284-312; І.В.Зайченко. Історія педагогіки. Книга 2. Школа, освіта і педагогічна думка в Україні. Навч. посібн. К: Слово. – 2010. – С.628-712.

³ Див.: Нариси історії українського шкільництва (1905-1933). – Навч. посібн. К: Заповіт. 1996. – 302 с.

дисертаційне дослідження) О.В. Аніщенко «Проблема наукової організації праці в історії розвитку педагогічної науки й практики в Україні (кінець XIX – XX ст.)» вийшла в 2008 році. Незважаючи на бурхливий розвиток цієї проблематики у 20-ті роки, питання НОП розглянуті досить побіжно, переважно як організація навчального процесу в школі (комплексна, комплексно-проектна, проектна, Дальтон-план) та відповідні методи навчання, або ж як шлях і засіб організації освіти через планування і обліку учителем праці школяра. НОП розглядається крізь призму практичного застосування, і водночас відсутній теоретичний аналіз розвитку цього явища в педагогічній науці досліджуваного періоду.⁴

Ще одна праця, де почасти висвітлена ця проблема, дисертаційне дослідження уже кандидатського рівня А.В. Пугач - «Проблеми підготовки вчителя до професійної діяльності в українській педагогічній періодиці (20-ті – початок 30-х років XX ст.)», виконана під нашим керівництвом і захищена у 2008 р. Один з параграфів другого розділу присвячений науковій організації праці й психотехніці як складовій професійної діяльності учителя та шляхам її удосконалення.⁵

Отже, за практичної відсутності сучасних праць, присвячених проблемі, винесеній у заголовок, ми звернулися до першоджерел, публікацій різних авторів 1920-1930-х років переважно в періодичній пресі. Їх будемо аналізувати, на них спиратися у висвітленні порушеної проблеми.

Предмет нашого дослідження - психотехніка і НОП в освіті 1920-1930-х років. Розглянемо ці феномени під кутом зору диференціації як принципу освіти, їх характеристики, як методологічні засади науково-педагогічної і технологічної діяльності учня й учителя. За сучасним визначенням «диференціація освіти» - це забезпечення багатоманітності

---

⁴ Див.: Теорія і практика наукової організації праці у трудовій школі 20-30 років. У кн.: О.В. Аніщенко. Проблема наукової організації праці в історії розвитку педагогічної науки і практики в Україні (кінець XIX – XX ст.). – Ніжин, 2008. – С.113-120.

⁵ Див.: Пугач А.В. Проблеми підготовки вчителя до професійної діяльності в українській педагогічній періодиці (20-ті – початок 30-х років XX ст.). – К. Ін-т педагогіки АПН України. Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук – 2008. – 20 с.

школи і права дитини на вибір освіти, на її індивідуалізацію і особистісну орієнтованість, на вибір індивідуальних освітніх траєкторій для задоволення інтересів, схильностей і здібностей особистості, що потребує максимального різноманіття освітніх зусиль і педагогічних підходів, спирається на багатоманіття навчальних програм, підручників, навчальних посібників і серед них різнорівневих, забезпечує створення ринку освітніх товарів і послуг».⁶

Як бачимо, це визначення зорієнтоване на особистість учня, його потреби, можливості, створення умов для розкриття кожної індивідуальності. Але чи так було 90 років тому? І як це було?

Перш ніж звернутись до розкриття педагогічного наповнення функціонування досліджуваних явищ, охарактеризуємо соціальні, ідеологічні й політичні умови, в яких вони розвивалися, інакше неможливо їх розуміння, зрозуміти, осмислити.

На початку ХХ ст. більшовики, здобувши владу у 1917 р. (в Україні – після 1919), розпочали кардинальні соціальні перетворення насамперед у економічній царині: експропріювали підприємства – заводи і фабрики, банки, іншу велику власність на користь держави. Але продуктивно, ефективно управляти цією власністю вони не змогли, адже країна була виснажена, зруйнована війнами як світового масштабу, так і громадянською. До того ж у більшовицької влади було мало фахівців, здатних економічно стратегічно мислити. На початок 1920 р. на величезних просторах колишньої імперії поширилися голод, епідемії, розруха, настала руїна. Переважно це відбувалося в містах, село також потерпало, але завдяки близькості до землі, залишалось осередком виживання людей.

Щоб зберегти владу більшовики проголосили й запровадили політику воєнного комунізму (1920-1921), застосувавши до селян «продрозкладку» вони повністю відбирали усе їстівне, особливо зерно.

---

⁶ Полонский В.П. Словарь по образованию и педагогике. – М: Изд-во Высшая школа. – 2004. – С.39.

Однак хаос тривав, супротив такій владі зростав і, зваживши всі обставини, більшовики запровадили нову економічну політику (НЕП), яку проголосили на X з'їзді РКП(б) у березні 1921 р. Вона волягала в заміні «продрозкладки» на «продподаток», передбачала розвиток ринкових відносин і різних форм власності, широке залучення іноземного капіталу, денационалізацію деяких малих підприємств при збереженні великої індустрії, а також запрошення іноземних робітників у промисловість, як «заробітчан», оскільки на Заході економіка перебувала в кризі, було багато безробітних.

У період НЕПу партія послуговувалася революційною марксистською риторикою, за якою часто нічого не стояло, і проводила більш гнучку внутрішню, зовнішню політику коренізації (1923), українізації, єднання з трудящими усіх країн, розвитку культурної самобутності через різноманітні об'єднання тощо. Комунізм залишався примарною далекою мрією, а життя людей помалу налагоджувалось.

У другій половині 20-х років процеси відкритості до світу призупиняються, гальмуються й правляча партія більшовиків на фоні економічного зростання й стабільності проголошує курс на побудову соціалістичного суспільства, індустріалізацію промисловості та колективізацію сільського господарства, що було названо «сталінським великим переломом». Поняття «реконструкція», «реконструктивна доба», «суспільство соціалістичної доби» вживалися надзвичайно часто й стали позначати кардинальну відмову від ідеології НЕПу і зосередження на побудові соціалізму в сталінському варіанті.

Був розроблений і затверджений перший п'ятирічний план розвитку СРСР (1928-1933), план створення розвинутої індустрії серед інших завдань і через залучення до цього процесу висококваліфікованих іноземних провідних компаній і фірм з США та Німеччини, спеціалістів («закордонних спеців»). Через це сталінська індустріалізація спочатку спиралася на західне ставлення до праці, загалом на американські підходи, які набули поширення

ще при НЕПі, коли праця, її оплата пов'язувались із продуктивністю, організацією.

У такому контексті питання праці як характеристики трудової діяльності посіли провідне місце в новоствореній державі, яка в усіх справах покладалася на працю своїх громадян як сутнісну основу власного існування.

Кардинальні зрушення в економіці, виробництві та подальша індустріалізація СРСР стимулювали не лише зміну ставлення до праці як такої, а й спричинили появу пролетарської ідеології, яка була індустріалістичною за своєю суттю, ідеалізувала машинний, індустріальний світ.

Ідеологія того часу, ще не просякнута догматизованим марксизмом, саме пролетаріат, індустріалізацію, колективну свідомість, зв'язок праці й науки вважала засадничими основами, фундаментом нового ладу. Індустріалізація, стандартизована і механізована колективна праця на великих підприємствах була зрозумілим ідеалом майбутнього життя, мірилом і критерієм його успішності. В художньо-образному вимірі такий підхід віддзеркалювався у діяльності Пролеткульту – пролетарсько-просвітницькій культурній організації, яка через художньо-творче осмислення уявляла майбутнє. СРСР у ці роки, як, втім, й усі наступні, позиціонував себе як країна, де нарешті здійснилися віковічні мрії багатьох народів – вільна творча праця, спрямована на розквіт найкращої й найсправедливішої в світ країни – Радянського Союзу.

Найбільш адекватною таким перспективам, найбільш продуктивною стала ідея *наукової організації праці* (НОП). Її основоположником є американський інженер Фредерік Тейлор (1836-1915), тому другою її назвою є тейлоризм. Через вивчення організації фізичної праці тейлоризм шукав способи раціоналізації трудових процесів як проектування прийомів і методів праці з використанням хронометражних спостережень, поліпшення організації робочих місць, встановлення обґрунтованих режимів праці й відпочинку тощо. Розроблені Ф. Тейлором принципи НОП, й досьгодні

лежать в основі науки управління, що систематично аналізує трудові процеси на виробництві й відкриває шлях до підвищення продуктивності праці. Але у 20-х роках принципи менеджменту, обґрунтовані Ф. Тейлором, стали основою організації виробничої праці в нашій країні.⁷

На початку 1920-х років була започаткована радянська наука про організацію праці. Вона пов'язана з іменами О.А. Єрманського (1866-1941), популяризатора ідей Ф. Тейлора,⁸ П.М. Керженцева (1881-1940), прихильника соціального напрямку, активного учасника пролеткультівського руху,⁹ а також Олексія Капітоновича Гастєва (1882-1939), суспільного діяча, науковця, поета, педагога, активного пролеткультівця, прихильника «соціального інженеризму».¹⁰ О. К.Гастєв був автором близько 200 наукових праць, ініціатором створення в 1920 р. Інституту праці, перетвореного у 1921 р. на Центральний інститут праці (ЦІП), яким керував до свого арешту у 1938 році. У ЦІПі була розроблена концепція «трудових установок», що охоплювала три напрями: 1) теорія трудових рухів у виробничих процесах і організації робочого місця; 2) методика раціонального виробничого навчання; 3) теорія управлінських процесів.¹¹ Як зазначають сучасні дослідники, «концепція ЦІП охоплювала сфери техніки і технології, біології, психофізіології, економіки, історії і педагогіки. Більше того, вона містила основи у подальшому широко визнаних наук, таких як: кібернетика,

---

⁷ Див. більш докладно: upravlen.sam.ru/page/565/page/572/index.html. Зчитано 10.07.2011.

⁸ Єрманський О.А. Система Тейлора. – 1918; Єрманский О.А. «Научная организация труда и производства и система Тейлора», 1922. - Витримала 5 перевидань до 1925 р.; Єрманский О.А. Теория и практика рационализации. 1925. – Витримала 5 перевидань до 1933 р.

⁹ Керженцев П.М. Борьба за время. – М.- Пг. 1923; Керженцев П.М. Научная организация труда и задача партии. – М.-Пг., 1923; Керженцев П.М. Время – НОТ – коммунизм // Время. – 1924. - № 1.

¹⁰ Гастєв А.К. Как надо работать. – М., 1921; Гастєв А.К. Нормирование и организация труда. 1929; Гастєв А.К. Научная организация труда. 1935.

¹¹ Див.: ЦИТ и его методы НОТ. Под ред. А.В.Сметанина. – М., Экономика. – 1970. – 271 с.

інженерна психологія, ергономіка, праксеологія. Не випадково автори назвали свою концепцію «техно-біосоціальною».¹²

Радянські вчені, особливо О.К. Гастев і П.М. Керженцев, приділяли велику увагу людському фактору - психофізіології здатностей людини, її втомлюваності, а також бажанню удосконалювати свою працю. Цікаво, що ідеї цих двох діячів у царині НОП і сьогодні викликають значний інтерес, їхні праці перевидаються, ввійшли у програми підготовки менеджерів.¹³

Особливої важливості і значущості НОП набув в роки непу, а також з початком першої п'ятирічки, коли закладалася основи індустріалізації країни, в якій брали участь іноземні компанії й спеціалісти, що володіли управлінськими вміннями, працювали на засадах НОПу.

Що ж це за феномен – Наукова організація праці? У нинішньому розумінні – це удосконалення праці на основі досягнень науки й передового досвіду. Терміном НОП, як правило, позначають процес поліпшення, удосконалення організаційних форм людської праці в рамках певного колективу на основі досягнень науки і техніки.¹⁴ Не можна стверджувати, що сьогодні НОП є популярним і актуальним напрямом як наукових досліджень, так і практичного впровадження, вона швидше згорнута, видозмінена й розвивається в рамках інженерної психології, а особливо менеджменту і має, втім, не всезагальний, а частковий, галузевий, відомчий характер, на відміну від 1920-х років.

У час зародження й розквіту НОП П.М. Керженцев дав цьому явищу таке визначення: «НОП (наукова організація праці) вчить того, як добиватися максимального ефекту при мінімальній затраті сил і засобів. НОП надає нам принципи, як організувати роботу навіть за наявності слабких ресурсів. НОП примушує нас уважно вивчати особливості матеріалів і знарядь, з якими ми маємо справу, старанно ставитись до праці людини й обдуманно

---

¹² [Upravlen.cam.ru / page 565 /page 572 / index. html](http://Upravlen.cam.ru/page/565/page/572/index.html). Зчитано 10.07.2011.

¹³ Див. про це: [Upravlen.cam.ru / page 565 /page 572 / index. html](http://Upravlen.cam.ru/page/565/page/572/index.html). Зчитано 10.07.2011.

¹⁴ Див.: Енциклопедія освіти. – К.: Юрінком Інтер, - 2008. – С.548-549.

застосовувати ті організаційні начала, які максимально полегшать проведення робіт».¹⁵

Інший дослідник, О.К. Гастєв зосереджувався на науковій організації праці окремого робочого місця, розвивав ідею принципової схожості усіх трудових процесів, незалежно від того, де вони відбуваються, обґрунтовував загальну «установку» трудових операцій. Як справжній НОПівець і пролеткультівець, О.К. Гастєв вкладав усі ідеї в схеми, слогани, гасла, афоризми. Наведемо розроблену ним Пам'ятку Раднаркому, яка знаходилася у приймальній цієї установи:

Пам'ятка: Як потрібно працювати¹⁶

1. Спочатку продумай усю працю досконало.	План
2. Приготуй увесь потрібний інструмент і пристосування.	Заготовка
3. Прибери з робочого місця усе зайве, видали бруд.	Чистота
4. Інструмент розташовуй в строгому порядку.	Порядок
5. Під час роботи шукай зручного положення для тіла: спостерігай за своєю поставою, по можливості сідай; якщо стоїш, то ноги розставляй, щоб була економна опора.	Установка
6. Не берись за роботу круто, входь в роботу поволі. 7. Якщо потрібно сильно налягти, то спочатку прилаштуйся, починай у півсили, а потім уже берись вповні.	Вхід у роботу
8. Не працюй до повного втомлення. Рівномірно відпочивай. 9. Під час роботи не їж, не пий, не кури. Роби це в твої робочі перерви. 10. Не треба відволікатися від роботи для іншої справи.	Режим
11. Працюй рівномірно, праця приступами, зопалу псує і працю, і твій характер. 12. Якщо праця не йде, не хвилюйся: потрібно зробити перерву, заспокоїтися й знову за роботу.	

¹⁵ [Upravlen.cam.ru / page 565 / page 572 / index.html](http://Upravlen.cam.ru/page/565/page/572/index.html). Зчитано 10.07.2011.

¹⁶ [www.Elitarium.ru / 2004 /04 /08 / Kak_ nado_rabotat_ pamjatka_ sovnarkoma.html](http://www.Elitarium.ru/2004/04/08/Kak_nado_rabotat_pamjatka_sovnarkoma.html). Зчитано 9.08.2011

<p>13. Корисно у разі невдачі перервати роботу, навести порядок, прибрати робоче місце, облюбувати його й знову за роботу.</p> <p>14. При вдалому виконанні роботи не старайся її показати, краще потерпи.</p> <p>15. У випадку повного неуспіху – простіше дивись на справу, спробуй стримати себе і знову почати роботу</p>	Витримка
16. Закінчив роботу, прибери все до останнього гвіздка, а робоче місце вичисти.	Ще раз чистота і порядок

Центральний інститут праці, очолюваний О.К. Гастєвим, займався науковим проектуванням діяльності великих промислових підприємств, а також методикою підготовки кваліфікованих робітників, навчанням персоналу. Про масштаби охоплення цими процесами свідчать такі цифри: з ЦПП були пов'язані більше ніж 400 промислових підприємств, за його методами пройшли навчання 500 тис. робітників промисловості й будівництва, підготовлено 20 тис. інструкторів і консультантів з НОП, працювали більше ніж 1500 навчальних пунктів у різних містах держави.¹⁷

Не лише фахівці займалися цією справою, створювалися й діяли громадські організації, які обстоювали й пропагували ідеї наукової організації праці. Так, з ініціативи П.М. Керженцева у 1923 р. виникла Ліга «Час» (час був включений у структуру НОП), яка відіграла важливу роль у популяризації ідей НОП, їх практичному втіленні. Осередки, гуртки, дослідні станції Ліги створювалися в установах, на підприємствах, у вищих навчальних закладах, школах, у підрозділах Червоної армії. Пізніше, у 1924 році Ліга «Час» була реорганізована у «Лігу-НОП» й продовжувала пропагувати ідеї НОП і їх застосування.¹⁸

Велику роль у проникненні в радянське суспільне середовище ідей важливості праці та необхідності її відповідної організації відіграла Перша Всеросійська ініціативна конференція з наукової організації праці, яка

¹⁷ Див.: ЦИТ и его методы НОТ. Под ред. А.В. Сметанина. – М.: Экономика. – 1970. – С.32-40.

¹⁸ Див.: [www.jbuilder.ru / item / 412](http://www.jbuilder.ru/item/412). Зчитано 10.08.2010.

розглянула й широко обговорила питання організації праці в масштабах суспільства, усього народного господарства, а також питання раціоналізації праці, психофізіології, рефлексології, стимулювання праці, ставлення до тейлоризму тощо.¹⁹

Після з'їзду уряд, перейнявшись цими ідеями й усвідомивши їх значущість, створив у 1923 р. окремий комісаріат і при ньому Раду наукової організації праці й управління (російською скорочено «Совнот») на чолі з відомим державним діячем В.В. Куйбишевим. Її завданням було погодження, планування й координація роботи усіх дослідних і виробничих закладів і організацій, дотичних до НОП. Цей факт ще раз свідчить, що праця та її наукова організація закладалися як основа, опора існування й діяльності молодій державі.

На другій, уже Всесоюзній конференції НОП (1924), було сформульоване остаточне визначення терміна: «НОП потрібно розуміти як процес внесення в існуючу організацію праці добутих наукою й практикою удосконалень (поліпшень), що підвищують продуктивність праці».²⁰

Радянська Україна та українські вчені активно долучилися до цього руху, до розвитку визначеної проблематики. Так, у 1921 р. у Харкові був створений Всеукраїнський інститут праці (ВСУП), за аналогією до російського, який невдовзі перетворився на одну із провідних науково-дослідних установ усього Радянського Союзу, тим більше, що з 1923 року він підпорядковувався Москві. Його директором був Федір Романович Дунаєвський (1887-1960), відомий на той час теоретик управління, який розглядав працю і НОП насамперед як соціальний процес, висунув теорію «адміністративної ємності», висловлювався про дисциплінування тощо.

---

¹⁹ Див. більш докладно: [libsib.ru /.../ upravlencheskaya – misl-v-rossii-chch](http://libsib.ru/.../upravlenneskaya-misl-v-rossii-chch)...Зчитано 10.08.2010.

²⁰ Там само.

ВСУІП досліджував проблеми психофізіології праці, профвідбору, застосування НОП у школах і вишах.²¹

Отже, починаючи з періоду НЕПу, ідеї побудови нового суспільства не лише на основі праці, а праці індустріалізованої, соціалізованої, науково обґрунтованої стали провідними у радянському суспільстві. Наприклад, в 1923 р. з цієї проблематики було опубліковано близько 60 книг, виходило 20 журналів відповідної спрямованості.²²

Ідеї НОП, що прийшли із Заходу, від тейлоризму, одержали в СРСР нове наповнення й нове звучання – не лише оптимізації, удосконалення для створення нової промисловості, нового виробництва, а великою мірою були спрямовані на людину, людський фактор, формування нового працівника, нового творця матеріальних цінностей, нової історії. Засади, на яких вибудовувалася НОП, – це вивчення людини, її функцій (рухів), вивчення її робочого місця, організація діяльності працівника через цілу систему вимірників, хронометражу з подальшою алгоритмізацією діяльності, вивчення причин її втомлюваності й активності тощо.

НОП почала виступати практично квінтесенцією досліджень, які розглядалися цілим комплексом наук, були започатковані й розвивалися в цей період, набули бурхливого розвитку й, на жаль, зникли на багато десятиліть.

Що лежить в основі НОП?

У сучасних підходах до розвитку гуманітарного процесу 1920-х років уже закріпилося розуміння його різноманітності, різноплановості, різновекторності, що пов'язано із загальноєвропейськими процесами розвитку науки, так із ідеологічною, радянською налаштованістю на створення якісно нової науки, спрямованої на формування нової людини, що «веде до соціалізму» й передбачає наукову організацію суспільства.

²¹ Див. більш докладно про це: Аніщенко О.В. Всеукраїнський інститут праці як осередок науково-дослідної роботи з НОП в Україні (1921-1926) // Професійно-технічна освіта. – 2008. - № 1. – С.45-47.

²² Pidruchniki. com. ua /14150522/ sotsioloqiya / konkretno-sotsiologicheskie_issledovaniya_ssr. Зчитано 23.01.2010.

У ці роки людина, її розвиток, освіта і виховання, а також середовище – праця, мистецтво, побут, що є похідними від людини, стали об'єктом вивчення цілого комплексу наук, які пізніше у самому кінці 1920-х – на початку 1930-х років дістали загальну назву «науки про поведінку».

До комплексу цих наукових дисциплін належали: нейрофізіологія, рефлексологія, психологія, психотехніка, педологія (і частково педагогіка), психоневрологія, соціопсихологія, порівняльна психологія, психоаналіз.²³ Кожна з цих наук заслуговує на аналіз і висвітлення, нас же передусім цікавлять, з огляду на предмет нашого дослідження, психотехніка, рефлексологія та педологія, яким ми їй приділимо увагу.

Почнемо з психотехніки, яка має безпосереднє відношення до питань НОП та нопівського руху в освіті. Зазначимо, що українські науковці (Аніщенко О.В., 2008), які безпосередньо займалися НОПом, не пов'язували її з психотехнікою. Психотехніку ж, як окремий напрям «поведінкових» наук в Україні ніхто з педагогів не вивчав, на відміну від Росії, де дослідник М. Курек у 2004 р. видав книгу «Історія ліквідації педології й психотехніки», у якій зібрав як програмні статті радянських психотехників та педологів 1920-х років, так і свої статті, присвячені аналізу їхніх праць, причин зникнення цих наукових напрямів.²⁴ На цю книгу ми будемо, серед інших, спиратися, аналізуючи психотехнічну науку.

Аналіз літератури засвідчує, що психотехніка – це галузь психологічних дисциплін, що набула найбільшого розвитку у 1910-1930-х роках переважно у Німеччині й Радянському Союзі. Вона вивчала трудову діяльність людини, а також питання профорієнтації і професійного відбору. Термін «психотехніка» був запропонований німецьким психологом В.Штерном у 1903 р., а у 1908 німецький психолог Г.Мюнстенберг визначив її мету, завдання й методи, обґрунтував як окрему науку. У радянській

²³ Зільберфарб Й. До соціалістичної реконструкції людини (Перший всесоюзний з'їзд у справах вивчення людської поведінки) // Шлях освіти. – 1930. - № 3. – С.146-194.

²⁴ Курек Николай. История ликвидации педологии и психотехники. Научное издание. – Санкт-Петербург: Алетейя. – 2004. – 330 с.

«Педагогічній енциклопедії» (1929) зазначалось, що психотехніка – це «наука, яка розробляє питання про придатність людини до тієї чи іншої професії й здійснює допомогу при виборі професії. Ця наука є гілкою психології й має прикладний характер. З іншого боку, психотехніка входить до складу наук, об'єднаних під загальною назвою НОП (наукова організація праці)».²⁵

Психотехніка вивчала такі питання як професійний відбір і професійне консультування, професійна освіта, класифікація професій, раціоналізація праці, боротьба з професійною втомою і нещасними випадками, створення психологічно обґрунтованих конструкцій машин і інструментів, психогігієна, психологія впливу на робітника (засобами плаката, реклами, кіно) тощо. Дослідження усіх цих процесів у психотехніці відбувалося переважно методами вимірювання, тобто тестуванням.²⁶

Психотехніка ставила одним з головних завдань якнайширше ознайомлення кожного школяра з професією, орієнтувала на свідомий її вибір, розробила принципи профорієнтації і серед них: 1) принцип цілокупності – всебічного вивчення учня; 2) принцип динамічності – спостереження особистості протягом кількох років із обліком соціальних факторів; 3) об'єктивність; 4) принцип порівняльно-психологічний (порівняння з «природними експериментами», що їх подає життя).²⁷ Ця наука захищала тезу про мінливість психічних процесів «функцій»), що відбуваються залежно від змін у самій людині (дитині), так і від соціуму.

Велике значення у профорієнтації надавалося вивченню інтересів кожного учня, вимірам навчальної успішності, активності у шкільній, гуртковій роботі. Цим питанням присвячувались лекції, доповіді, екскурсії, педологічні та спеціальні психотехнічні дослідження, робота

---

²⁵ Педагогическая энциклопедия / под ред. А.Г. Калашникова. В 3-х т.. Т.І. – М.: Раб. просв. – 1929. – С.140.

²⁶ Див. про це: Геллерштейн С.И.. Психотехника. – В кн.: Педагогическая энциклопедия. В 4-х т. Т.3. – С.: Изд-во Сов. Энциклопедия. – 1966. – С.594-595.

²⁷ Вінцова М. Проблеми психотехніки за реконструктивної доби // Шлях освіти. – 1930. - № 3. – С.198.

профконсультаційного бюро тощо. Планувалося, що професійний добір проводитиметься й за допомогою аналізу соціальних і побутових умов майбутнього робітника, факторів спадковості тощо.

У СРСР перша психотехнічна лабораторія була створена у 1922 р. у складі Центрального інституту праці. До 1930 р. психотехнічними проблемами займалися близько 500 (за іншими даними 900) чоловік; психотехнічні лабораторії були організовані при наркоматах здоров'я, праці, шляхів, на багатьох підприємствах, а також при дослідних інститутах, станціях профосвіти, педагогічних вишах.²⁸ Провідним представником цієї науки був Ісак Навтулович Шпільрейн (1891-1937), який в 1927 р. організував і очолив Всеросійське товариство психотехніки і прикладної психофізіології, був президентом Міжнародної психотехнічної асоціації, головним редактором журналу «Психофізіологія праці і психотехніка» («Радянська психотехніка»). Він був активним діячем НОПу і нопівського руху, як, втім, й усі інші психотехніки.²⁹

Відомим українським психотехніком був Анатолій Мойсейович Мандрика (р.нар.? – 1943), про якого ми знайшли інформацію лише у спогадах відомого російського психолога К.К. Платонова,³⁰ який, проте, зазначає, що Мандрика працював завідуючим профконсультацією і профвідбором при Інституті праці в Москві. Тим часом, у матеріалах Першого всесоюзного з'їзду з вивчення поведінки людини він виступав від української делегації,³¹ його статті, до яких ми будемо звертатися, друкувалися саме в українській пресі, отже, його можна назвати одним з провідних українських психотехніків і тестологів.

---

²⁸ Див.: Вінцова М. Проблеми психотехніки за реконструктивної доби // Шлях освіти. – 1930. - № 3. – С.194-202.

²⁹ Див.: Шпільрейн И.М. – В кн.: Платонов К.К. Мои личные встречи на великой дороге жизни (Воспоминания старого психолога). – Москва. Изд-во «Институт психологии РАО». – 2005. – С.127-134.

³⁰ Див.: Мандрика А.М.. - В кн.: Платонов К.К. Мои личные встречи на великой дороге жизни (Воспоминания старого психолога). – Москва. Изд-во «Институт психологии РАО». – 2005. – С.113-120.

³¹ Див.: Вінцова М. Проблеми психотехніки за реконструктивної доби // Шлях освіти. – 1930. - № 3. – С. 195; Курек Николай. Цит. вид. – С. 103.

Загалом, як зазначається в сучасних джерелах, «розробляючи принципи й методи підходу до психологічного вивчення трудової діяльності (методологічне поєднання загальної і прикладної психології – Виготський, Шпільрейн), психотехніки прагнули до вивчення психологічних особливостей кожної професії, до визначення диференціації людських здібностей і мінливості психічних функцій у зв'язку із дією різноманітних виробничих факторів. Загальна ідея, якою керувалися вітчизняні психотехніки, полягала в тому, що трудова діяльність людини за своєю природою передбачає активацію психічних функцій і тим самим визначає різні форми зв'язку між працею і психологічним фактором».³²

Вивчення трудової діяльності людини, її наукової організації передбачало і підготовку до неї - тобто профорієнтацію і профвідбір як уже дорослого населення, так і підлітків, учнів. З іншого боку, навчальна діяльність школярів, студентів також розглядалася як трудова, яку потрібно диференціювати й удосконалювати, тому організація навчального процесу, його перебіг та результати були, як ми уже зазначали, одним з головних предметів дослідження у психотехніці. Саме психотехніка шукала засоби підвищення продуктивності педагогічних впливів на дитину, в тому числі й через диференціацію.

Така постановка питання – розвиток здатності особистості до певної трудової діяльності і пов'язує психотехніку з НОП. У «Педагогічній енциклопедії» (1929) читаємо «Без психотехніки немає наукової організації праці. Можна розробити систему правильно побудованих і продуктивних робочих прийомів, впровадити розумне чергування праці і відпочинку, впорядкувати робочий день, організувати харчування, механізувати роботу – і все ж справу не буде доведено до кінця і результати не будуть достатньо великими, якщо люди не будуть розподілені за своїми здібностями і силами. Профвідбір, а ще краще – профорієнтація – неодмінні складові науки про організацію праці. Незліченна кількість факторів діє під час роботи на

---

³² [www.academy_continent.ru / index.php?](http://www.academy_continent.ru/index.php?) ... Зчитано 9.10.2010.

працівника; врахувати ці фактори і вивчити їх позитивний і негативний вплив на працівника для подальшого свідомого втручання в організацію праці – ось друге завдання психотехніки, і тому зрозуміло, чому ця наука нерозривно пов'язана з НОПом. Психотехніка, як і фізіологія праці, як і НОП, загалом дає змогу найкращим чином використати сили й здібності кожної людини і в цьому її величезне значення для суспільства і держави».³³

З цієї довгої і концептуальної цитати звернемо увагу читача на важливу для нашого дослідження тезу: вибір професії за здібностями і силам кожної людини, тобто індивідуальний і диференційований підхід як у профорієнтації, так і профвідборі.

Оскільки психотехніка поставила своїм завданням вивчення людини задля правильної організації трудового процесу (і наукової організації праці), вона наче зробила заявку на те, щоб стати основою педагогічного процесу, бо навчання і виховання часто в ці роки розглядалося як специфічна трудова діяльність дитини. Але з самого початку науковці відкинули домагання психотехніки (Г.Мюнстерберг, Е.Мейман, П.П.Блонський) на лідерські позиції у педагогіці. Наприклад, Л.С.Виготський у своїй книзі «Педагогічна психологія» (1926) наводить міркування С.Й.Гессена «Очевидно, що і у психотехніки, що застосовується в галузі освіти, немає ніяких підстав домагатися, щоб з часом стати всією педагогікою, але й на те, щоб вважатися її відділом. Експериментальна педагогіка могла б у кращому разі бути названою педагогічною психотехнікою».³⁴ Сам же Л.С.Виготський зазначає, що «правильніше за все було б розрізняти: 1) експериментальну педагогіку, що вирішує експериментальним шляхом суто педагогічні й дидактичні завдання (дослідна школа); 2) педагогічну психотехніку, аналогічну іншим

---

³³ Педагогическая энциклопедия / под ред. А.Г. Калашникова. В 3-х т. Т.1. М., Раб. просв., 1929. – С.150.

³⁴ Выготский Л.С. Педагогическая психология. Переиздание 1927 р. – М.:Педагогика. – Пресс, 1996. – С.19.

відділам психотехніки, що займається психологічним дослідженням, застосовуваним до виховання».³⁵

Отже, психотехніка розглядалася як складова педології у тій її частині, що стосувалася вимірювання технологічної сторони процесу, і вона мала прикладний, практико орієнтований характер.

Провідним, офіційним напрямом, який у ці роки займався науковим забезпеченням розвитку дітей, їх освіти і виховання була педологія як інтегрована і комплексна наука, покликана створити «нову людину» або ж соціалістично її «реконструювати». Вона серед інших входила до комплексу наук про поведінку людини.

Нагадаємо, що педологія – це наука про дитину, що ставила своєю метою поєднати біологічні (фізіологічні), соціологічні, психологічні, антропологічні (етнічні, історичні) складові у їхній сукупності й цілісності. Заявлений педологією цілісний і комплексний підхід до дитини спирався на психофізіологічні науки, на об'єктивні експериментальні дослідження, в процесі яких відбувалася диференціація й індивідуалізація підходів до її розвитку освіти й виховання. «Педологія обіймає або об'єднує три групи наук про дитини, - зазначав у 1923 р. у пропедевтичній щодо цієї молоді науки статті відомий педагог С.А. Ананьїн, - теоретико-описові – їх предмет дитина як така; практико-описові – їх предмет дитина як предмет виховання і нормативні – їх предмет виховання, дитини», тобто «дитина сама по собі, дитина як предмет виховання, саме виховання».³⁶

Педологія³⁷

Схема поділу науки про дитину		
<p>А. Теоретико-описова галузь педології (Предмет – дитина, як така)</p> <p>1. Анатомія 2. Фізіологія</p>	<p>В. Практико-описова галузь педології (Предмет – дитина, як об'єкт виховання)</p> <p>1. Анатомія 2. Фізіологія</p>	<p>С. Нормативна галузь педології (Предмет – виховання дитини, доведення її до стадії зрілості)</p> <p>1. Гігієна (ортогенез)</p>

³⁵ Выготский Л.С.. Цит. вид. – С.19.

³⁶ Проф. Ананьин. Педология // Путь просвещения. – 1923. - № 4. – С.52-53.

³⁷ Див.: Схема, зі статті Ананьїна. - Там само. С.54.

3. Фізіологіч. хімія 4. Антропология 5 Етнологія і етнографія 6. Психологія (загальна, індивідуальна) 7. Історія	3. Фізіологіч. хімія 4. Антропология 5 Етнологія і етнографія 6. Психологія	2. Педагогіка (у всіх її розгалуженнях)
--	--	---

Окремо наголосимо на тому, що педологія, як наука, хоча таку назву одержала лише у Бельгії, активно розвивалася на Заході. Особливого розмаху вона набула під назвою «наука про дитину» у США, де й виник термін «педологія» - у 1893 р. його ввів О.Хрисман, учень психолога Стенлі Холла. У Франції, Англії, Німеччині ця наука про дитину розвивалася як експериментальна педагогіка, вона характеризувалася застосуванням методів природничих наук, статистичних теорій, кількісних вимірників, програм, їй притаманні широкомасштабні дослідження методів навчання, оцінювання обстеження недоліків у школі тощо.³⁸

У цьому напрямі (в науці про дитину) працювало багато психологів, медиків, фізіологів, соціологів, які під іншим ніж педагоги кутом зору розглядали проблеми розвитку і освіти дитини. Саме вони, а не педагоги очолювали цей процес, ставали керівниками дослідних лабораторій, інститутів, навчальних закладів, особливо шкіл.

Аналогічні процеси відбувалися і в СРСР ранньорадянського періоду, де педологія посіла місце офіційно визнаної, головної науки; її проблематикою займалися різні фахівці – психологи, медики, фізіологи й інші представники природничих наук, а також педагоги. Причому педагоги посідали чи не останнє місце серед інших фахівців: їхньою справою була конкретна розробка настанов і рекомендацій, розроблених педологами.

Яке ж місце посідала педагогіка як наука серед цих інших дисциплін про людину? Увесь попередній, тобто дореволюційний її розвиток розглядався в досліджуваний період як ідеалістичний, спекулятивний і тому

³⁸ Див.: Глетлер Армин. Исследования в области образования в Европе // Перспективы. Т.29. - № 3 (сентябрь). – 1999. – С.81-83.

у великій мірі надуманий, який не відображає реальних процесів у освіті й вихованні. І оскільки виникли й бурхливо розвивалися науки про дитину, які спиралися на експериментальні методи дослідження, природничі науки, і педологія посіла провідне місце серед них, то місце педагогіки стало досить скромним, навіть вторинним. З цього приводу в 1922 р. П.П. Блонський писав у підручнику «Педагогіка»: «Поряд з рослинництвом і тваринництвом повинна існувати подібна до них наука – людинництво (у російському оригіналі -человеководство), і педагогіка повинна посісти своє місце поряд із зоотехнікою і фітотехнікою, запозичуючи від останніх, як більш розроблених споріднених наук, свої методи і принципи».³⁹

З великими застереженнями педагогіку включали до наук про людину, і то лише у вигляді педагогічної техніки (або ж технології), яка в цей період переважно полягала в науковій організації праці, побудові навчального матеріалу.

Звичайно, таке становище погано сприймали педагоги, які були недостатньо обізнані з тими загальними процесами, що відбувалися в науці. Так, в одній із статей відомого педолога М.Н. Тарасевича (медика за фахом), який, звертаючись до педагогів, стверджує: «В сучасних проблемах виховання на місце методу й педагогічної системи приходять великий біогенетичний закон; замість штучної педагогіки, що насильно штовхала дитину на шлях вигаданих педагогічних побудов, навіть виправданих експериментальною педагогікою, з'являється один принцип, один закон, одна вимога – не на дітей впливати, не дітей змінювати, а впливати на життя, змінювати навколишні обставини – середовище – так, щоб уже це середовище усім своїм життєвим устроєм давало дітям все, що необхідно їм для розвитку в повноцінну людську особистість».⁴⁰

---

³⁹ Цит. за вид.:: Курек Николай. История ликвидации педологии и психотехники. – С.12-13.

⁴⁰ Тарасевич Н. Педология и ее значение в современном педагогическом строительстве // Путь просвещения. – 1923. - № 4. – С.5-6.

На цій цілком педоцентричній установці, спрямованій на розвиток кожної особистості, врахування її особливостей, базувалася головна теза педологів: організація життєвого оточення «винятково на основі всебічного вивчення особистості цих дітей. Тільки при вичерпному аналізі усіх факторів, що мали вплив на зародження і формування особистості дитини може бути розв'язане питання, що являє собою на даний момент особистість, що вивчається».⁴¹

А оскільки абсолютно здорових і фізично, і духовно дітей немає, вважали педологи, - це недосяжний ідеал (і в цьому винне великою мірою саме середовище), то потрібно насамперед виявити дефекти розвитку дитини і саме на них спрямовувати дослідження, бо «там, де ми маємо різко виражені дефекти, де весь об'єм і зміст душевного життя легко піддається аналізу і обліку», легко визначити, що має бути виключеним із життя дитини.

Така постановка питання – вивчення «дефектів» - заклала вже в 1923 р. «бомбу» уповільненої дії під саму педологію, яка проводила дослідження переважно саме в цьому напрямі, що в кінцевому рахунку призвело до її заборони, оскільки виявилось, за дослідженнями педологів, що «дефективних» дітей в СРСР було дуже багато, до них потрапляли цілі нації (наприклад, діти з середньо-азійських республік).

Отже, з педологічного погляду про «організацію дитячого життя взагалі неприпустимо говорити, а тим більше вигадувати методи, системи, прийоми і рецепти з виховання і навчання дітей». Потрібен «природний експеримент», під час якого дитина «проробляє свій особистий досвід». Можна із застереженнями говорити про певні «уже готові знання, накопичені людством», але вони будуть «значно швидше розв'язані загальною психофізіологією, психотехнікою праці, ніж педагогікою».⁴²

Виходячи з такої методологічної установки, українські педологи, наприклад, займалися:

---

⁴¹ Там само, с.6.

⁴² Там само, с. 10 .

- діагностикою психофізіологічного типу дітей методами індивідуального і колективного педологічного дослідження, соматоантропометричного вимірювання з метою відбору при комплектації класів;

- гігієнізацією шкільного режиму і розробкою методики гігієни;
- медично-профілактичним оздоровленням школярів;
- профілактикою праці дітей у школі;
- фізичною культурою;
- вивченням норм поведінки дітей у колективі;
- дослідженням сімейних умов життя дитини, консультаціями батьків;
- просвітницькою робота серед родичів дітей;
- підвищенням педологічної кваліфікації педагогів.⁴³

Цю роботу було покладено на розгалужену систему науково-дослідницьких кафедр, лабораторій, інших закладів і установ.

На чому ж базувалася педологія, яка активно займалася відбором, класифікацією, диференціацією як окремої особистості, так і цілих колективів? Серед усіх «наук про поведінку» вона передусім спиралася на психологію, яка мала назву рефлексологія, також молода наука, що розглядала природу психіки як рефлекторну і поділялась на генетичну, індивідуальну й колективну. Її основоположник В.М. Бехтерев вважав, що вона є вченням про сполучені (комбіновані) умовні рефлекси, наукою про системи органів чуттів, що функціонують за моделями трансформаторів, розглядав їх «зі строго об'єктивного погляду, обмежуючись, таким чином, тільки зовнішніми особливостями дій людини, її міміки, жестів, голосу й мови, як зв'язаної сукупності знаків у співвідношенні до тих зовнішніх

---

⁴³ Див.: Курек Николай. Цит.вид., - С.24. (автор цитує архівний матеріал: Обсяг педологічної роботи в школах // Міжвідомча педологічна комісія. Матеріали про діяльність міжвідомчої педологічної комісії 13 січня 1931 р. – 11 травня 1931 р. – фонд 342, оп.3, спр. 300, с.9.).

фізичних, біологічних і надто соціальних, а також внутрішніх впливів у нинішньому й минулому, що їх обумовлюють».⁴⁴

Рефлексологія особливо бурхливо розвивалась у першій половині 20-х років, і майже всі педологи були рефлексологами (П.П.Блонський, Л.С. Виготський, О.С. Залужний та інші). Наприклад, Л.С. Виготський писав у 1927 р. «Психологія, таким чином, стає біологічною наукою, оскільки вона вивчає поведінку як одну з найважливіших форм пристосування організму до середовища. Тому вона розглядає поведінку як процес взаємодії між організмом і середовищем і її пояснювальним принципом стає принцип біологічної корисності психіки... Сучасний психолог міг би сказати: дайте мені всі до одної реакції новонародженої дитини і всі до одного схрещення впливу в структурі середовища, і я вам передбачу з математичною точністю поведінку дорослого у кожен визначений момент».⁴⁵

Надаючи великого значення взаємодії поведінки людини і соціального середовища, рефлексологи вивчали «суспільну людину», започаткували колективну рефлексологію, де діяльність колективу розглядалась як сума рефлексологічної діяльності усіх особистостей, поєднувала рефлексологію і соціологію. Її засновником був В.М.Бехтерев, а відомим українським рефлексологом - О.С. Залужний. Так, В.М. Бехтерев у праці «Колективна рефлексологія» (1921) визначив 23 закони, за якими можна пояснити діяльність колективів, уже описаних у різних природничих, і соціальних науках, і серед них: збереження енергії; пропорційної відповідності швидкості руху з рушійною силою; тяжіння; відштовхування; протидії; рівної дії; подібності; періодичності або ритму; інерції; неперервного руху й змінюваності; розсіювання енергії або ентропії; відносності; еволюції; диференціювання; відтворення; вибіркового узагальнення або синтезу; історичної послідовності; економії; пристосування; відбору; взаємодії;

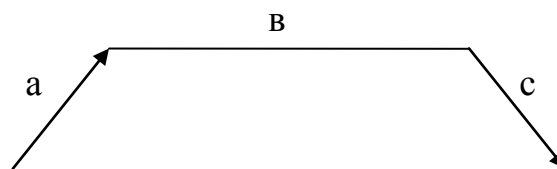
⁴⁴ Протопопов В.П. Проблема утворення науки про поведінку // Український вісник експериментальної педагогіки і рефлексології. – 1927. - № 2(5). – С.13, 30.

⁴⁵ Выготский Л.С. Педагогическая психология. – М., 1996 (Перевидання 1926 р.). – С.13, 30.

компенсації або заміщення; залежних відносин або заміщення; залежних відносин індивідуальності.⁴⁶

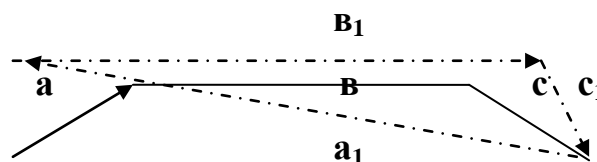
Учені виділяли у рефлекторній діяльності (реакціях) три складові – «рецепторну (центротяжну), центральну і ефекторну (відбіжну), тобто у вигляді певної дуги; педагогічний процес у їх міркуваннях виступав у вигляді ланцюга з двома ланками, де ефекторний момент є подразником, що підсилює і корелює центральний процес. Ось як цей процес зображався схематично.

Схема реакції⁴⁷

a – рецепторний момент
b – центральний
c – ефекторний

Схема педагогічного процесу

a – ефекторний момент; *c* – як подразник

b₁ – на основі процесу з новим подразником підсилений та корегований центральний процес

c₁ – диференційованіший, спрямованіший ефект ніж *c*

⁴⁶ Див.: Архангельский Г.. Он с нами вновь (Критика и библиография) // Психологический журнал. – 1996. – Том 17. - № 2. – С.174.

⁴⁷ Див.: Павловський В.Т. Педагогічний процес очима рефлексологів // Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології. – 1928. - № 3 (10). – С.21.

Згідно з цією схемою суть педагогічного процесу вони вбачали не лише в тому, щоб правильно обрати систему подразників (навчальний матеріал), а й використовувати їх так, щоб забезпечити характер наступних реакцій.

Рефлексологія, і відповідно педологія та психотехніка визнавали теорію біологічної обумовленості здібностей та спиралися на біогенетичну концепцію детермінації психіки, яка розглядала індивідуальний розвиток особистості (онтогенез) як скорочене й стисле повторення (рекапітуляцію) деяких рис і особливостей форм еволюції людини (філогенез), що ґрунтувалася переважно на спадковості. Таке еволюційне розуміння психічного розвитку дитини сприймалося з багатьма винятками і зауваженнями, що знаходило свій вияв у дискусіях щодо взаємодії «біо» і «соціо» факторів у педології, педагогіці, рефлексології.⁴⁸

Зазначимо, що такий підхід протримався недовго: – в кінці 1920-х і на початку 1930-х років він був повністю замінений на концепцію провідної ролі соціального виховання, соціуму взагалі, якому підпорядковані і генетичні, й онтогенетичні ознаки та впливи.

Але у середині 1920-х років в УСРР рефлексологія як провідна наука про поведінку людини, викладалася у вищих навчальних закладах, видавалися книги, статті з рефлексології, особливо у зв'язку з педагогікою. Так, в одній із них виховання, освіта розглядалися як пристосування до зовнішнього середовища, яке впливає на безумовні й умовні рефлекси. До умовних рефлексів відносили навіть жовтневі події: «Величезним зусиллям пролетаріату й селянства розбиті кайдани умовних рефлексів неволі, покірності. Одночасно інший рефлекс, що гальмувався силою соціально-економічних умов, всемогутній рефлекс свободи зі стану пригнічення, гальмування переходить в стан збудження, що стає сильніший і радіє все

---

⁴⁸ Див.: Геллерштейн Л.С. Проблема соотношения биологического и социального в советской педагогике (20-е годы) // Советская педагогика. – 1981. - № 6. – С.109-115.

ширше й виливається в велику соціальну революцію. «Жовтень», рефлекс «свободи», як безумовний вроджений...».⁴⁹

Оперуючи такими поняттями, як інстинкти, іррадіація, концентрація, індукція, гальмування, автор приділяє увагу і диференціації. Він зазначає, що «процес розвитку диференціації... має великі індивідуальні відмінності. Особливо помітно це в школі: одні діти швидко сприймають і тонко розбираються в особливих ознаках різних речей і явищ, іншим же, навпаки, доводиться довго пояснювати цю різницю, поки вони нарешті зрозуміють її. Вся освіта й виховання людини йде шляхом диференціацій».⁵⁰

З огляду на таке поставала необхідність встановлення нових зв'язків (нових реакцій), які й називалися у той час вихованням. Ось як писав про це Л.С. Виготський: «Таким чином, виховання можна визначити як планомірну, доцільну, зумисну свідому дію і втручання в процеси природного розвитку організму. Вочевидь, тільки те встановлення нових реакцій буде матиме виховний характер, котре тією чи іншою мірою втручається в процеси росту й спрямовує їх ... В чому ж сенс цього процесу? Його більш правильно визначити як процес соціального відбору... Дитина потенційно складається з безлічі майбутніх особистостей, вона може стати й тим, і другим, і третім. Виховання виконує соціальний відбір зовнішньої особистості. З людини як біотип воно шляхом відбору формує людину як соціотип».⁵¹

Ось тут, у цій цитаті, закладена на наш погляд, квінтесенція ідей про педологію: відбір, питання відбору, але не задля ранжування дітей на здібних, відсталих, дефективних (хоча і це було), а відбір як принцип вивчення і організації впливу зовнішнього середовища на кожну дитину і дитячий колектив. Психотехніка також оперувала цим принципом, але у ній відбір відігравав провідну роль у виявленні здатності дитини (людини) до

⁴⁹ Гаккебуш В. Нарис рефлексології для педагогів. – Київ, 1925. – С.30.

⁵⁰ Там само, с. 48.

⁵¹ Виготский Л.С. Педагогическая психология. – М., 1996 (Перевидання 1926 р.). – С.61.

певного виду діяльності, в тому числі й навчальної. Відбір був похідним від біологічних наук, де природний відбір був головним.

Разом з такими принципами педології як цілісність, розвиток, діяльність (А.Б. Залкінд), пластичність (або принцип формувального впливу середовища) принцип відбору субординував завдання, мету і конкретний результат.

Отже, головною засадою комплексу наук про дитину став принцип відбору, від якого відштовхувалась диференціація. Як же практично він відбувався? Які були вимірники проведення відбору, що стосувався найрізноманітніших аспектів розвитку дитини, в тому числі навчання і виховання. Цим інструментом виступили тести – стандартизовані, часто обмежені у часі випробування для установлення кількісних і якісних індивідуальних психологічних властивостей. Іншими словами, тест розглядався як інструмент для оцінювання якостей особистості, і зокрема інтелекту. Як і сьогодні він складався із сукупності завдань та запитань, що пропонуються в стандартних умовах і полягають у виявленні різних типів поведінки.⁵²

Вважається, що тестам притаманний високий ступінь об'єктивності, валідності і надійності. Тести й тестування виконували різноманітні функції. Наприклад, у педології (педагогіці) вони відігравали переважно діагностичну роль, але й могли мати також навчальну і виховну. У психотехніці виконували діагностичні функції придатності до певної професії дорослого або ж майбутнього працівника.

Основоположником тестування у експериментальній психології вважається французький психолог Альфред Біне, який створив у 1905 р. систему випробувань (тести Біне-Сімона) для діагностики розумового розвитку дитини. Дуже швидко тестування набуло потужного розвитку по цей і по той бік Атлантики. Особливою популярністю тести набули у США.

---

⁵² Див.: [www.Psichology.wzlib.net / book_0418_page 13. html](http://www.Psichology.wzlib.net/book_0418_page13.html). Зчитано 15.06.2010.

У вітчизняній психології до цього процесу на початку ХХ ст. активно долучилися Г.І. Россолімо, О.П. Нечаєв.

У розглядувані роки педологи проводили тестологічну діагностику фізичного, інтелектуального, морального, соціального розвитку дітей. М. Курек, посилаючись на першоджерела, зазначає, що «при відборі у педології

- фізичний розвиток дитини вивчався за допомогою антропометричних вимірів за індексом Пін'є, формулою Де-Ла-Капіра, фізіологічних випробувань гостроти зору, окоміру, частоти пульсу;

- рівень інтелекту досліджувався тестами Россолімо, Біне-Берта, Біне-Термана, пробами Крепеліна, Бурдона, Коса;

- особистість, моральна сфера дітей діагностувалася за допомогою анкет для дослідження дитячих ідеалів, інтересів, методу колізій».⁵³

Так, А.М. Мандрыка, про якого ми вже згадували, розподіляв американські тести успішності, які застосовувались у нашій школі, на декілька груп:

а) тести, де успішність оцінюється шляхом приблизного порівняння результатів роботи учня з точно й об'єктивно побудованою шкалою (наприклад, якість почерку, дитячих малюнків тощо);

б) тести оперативного характеру, де вимагається виконання дії, що приводить до певного результату; тут і шкала, і оцінка не залежить від особи, що проводить тест (тести на правила написання, математичні тести тощо);

в) тести, що визначають фактичну обізнаність особи у різних питаннях (наприклад, знання з фізики, природознавства, історії, географії, літератури тощо);

г) тести, що визначають здатність до висловлення власного судження стосовно зазначеного в пункті в) матеріалу (уміння застосовувати знання з фізики до пояснення явищ; історії – до розуміння причин явищ) тощо.⁵⁴

⁵³ Див.: Курек Николай. Цит.вид., - С.25.

⁵⁴ Див.:Мандрыка А. НОТ в педагогике // Путь просвещения. – 1925. - № 4(24). – С.16.

Тестологічний підхід почав застосовуватися і в психотехніці. Провідний психотехнік І.М. Шпільрейн у 1931 році зазначав: «Найбільш розробленими, загально визнаними ділянками психотехнічної роботи стали техніка психотехнічного тестового випробування, техніка обліку результатів, техніка установа корелятивних зв'язків з практикою. Найважливіша велика кількість стійких систем тестів (Binet-Simon, Ofis-series, альфа і бета серія, Левітов-Толчинський, Россолімо), приладів, бланків, формулярів, формул обчислення кореляцій, відомих кожному психотехніку».⁵⁵

У навчально-методичній літературі конкретизувалися вимірники, за якими відбувався відбір у психотехніці, як от:

1. Точність сприйняття (метод відтворення Россолімо, 5 завдань);
2. Тип предметного уявлення: метод Крепеліна. Писати впродовж 5 хв. всі слова, що приходять в голову (зараховується кількість зорових, слухових та інших образів);
3. Тип словесного уявлення: Таблиця Біне.
4. Пам'ять. Запам'ятовування на слух десяти двозначних чисел, десяти складів, десяти слів, десяти предметів.
5. Асоціації. Метод Цигана.
6. Тип рухової реакції (електричний струм).
7. Увага. Видозмінений метод Бурдона, запропонований Тулузом і Піроном.
8. Швидкість і точність виконання доручень (сортування за кольором, 5 хв.).
9. Тип аперцепції. Опис картини після хвилинної демонстрації.
10. Уявлення. Метод Гейльброннера; метод Фішера.
11. Комбінування (Россолімо, Еббінгауз).

---

⁵⁵ Курек Николай. История ликвидации педологии и психотехники. – Санкт-Петербург. – 2004. - С.26.

12. Розумова обдарованість: скласти впродовж двох хвилин речення з трьох слів. 5 завдань.⁵⁶

Україна також переживала розквіт тестування, яке відбувалося в установах Харкова, Києва, Катеринослава, Полтави, Ніжина, Одеси.

Про тести писали всі, і не в останню чергу психотехніки, які небезпідставно вважали, що педагогіка і школа входять у сферу їх інтересів, виступають предметом дослідження. Так, наприклад, А.М. Мандрика, про якого ми вже згадували, розглядав тестування як виявлення здатності дитини або групи учнів до успішної навчальної діяльності, поділяв цю здатність (здібність) на загальну, тобто загальнонавчальну, і спеціальну – до вивчення певної професії і успішного оволодіння нею у майбутньому. Науковець багато уваги приділяв аналізу тестів для виявлення й індивідуальних здібностей кожного, і загальних здібностей групи учнів, що ставало все більш ідеологічно вмотивованим для радянської педагогіки. Перевірялися запас понять, уміння виконувати дії усно, уміння встановлювати зв'язок між поняттями, комбінаторні здібності. Зайве, мабуть говорити, що майже всі тести були розроблені в США і Європі, лише пристосовані до наших умов.⁵⁷

Розглядаючи питання про вродженість чи набутість здібностей (соціальне чи біологічне), А.М. Мандрика, спираючись на експериментальні дослідження американських учених, стверджував, що «неможливо з упевненістю висловитися на користь того чи іншого підходу; мабуть, обидва до певної міри вірні... Враховуючи ці міркування, доцільно говорити не про тести обдарованості, а про тести загального розвитку, не визначаючи питання про те, яким саме чином був досягнутий цей загальний розвиток – завдяки природженим здібностям чи завдяки сприятливим обставинам».⁵⁸

---

⁵⁶ Див. про це більш докладно: Шуберт А.М.. Методы испытания профессиональной природности школьников. – В кн.: Выбор профессии и школа. Сб. статей под ред. Н.А.Рыбникова: М.- Л., Гос. Изд-во, 1926. – С.20-24.

⁵⁷ Див.: Мандрыка А. НОТ в педагогике // Путь просвещения. – 1925. - № 4(24). – С.16.

⁵⁸ Там само, с.11.

Провідний український рефлексолог і педолог того часу Олександр Самійлович Залужний написав у 1926 році розлогу статтю «Метод тестів у нашій школі», яка дає нам змогу реконструювати стан справ щодо тестів і тестування. У дусі часу він називає школярів «дитячим матеріалом», «сировиною», а педагогічний процес – «педагогічним виробництвом». Педагог стверджує, що, незважаючи на загальне захоплення тестуванням, основними педагогічними методами залишаються метод спостереження, «натурального» експерименту за об'єктом вивчення – поведінкою дитини або «дитячого колективу». Велику увагу О.С. Залужний приділяє тодішньому стану розвитку тестування у США, як провідній країні в цьому відношенні, аналізує позиції Л. Термана, А. Фрімана, С. Спірмана, Е. Торндайка щодо побудови та застосування тестів на обдарованість (тестів інтелектуального розвитку).

Розглядаючи їх крізь призму вітчизняних досліджень у цій галузі, О.С. Залужний зазначає, що радянська наука про поведінку спирається на рефлексологічну природу тестування, рефлексологічне тлумачення, бо «найбільшу ясність в це питання тільки й може внести рефлексологія, бо як ми побачимо методика тестування в найновіших своїх досягненнях цілком відмовляється від психологічного підходу до людини і прагне до того, щоб цілком об'єктивно обрахувати реакції людини на ті чи інші спеціально підібрані подразники, які в даному разі і називаються тестами. Всякий тест є той подразник, який визначає у людини той чи інший комплекс рефлексів».⁵⁹ Він обстоює соціобіологічну природу успішності (обдарованості): «ми кажемо, що біологічні фактори тільки ускладнюють поведінку, а соціальні – її обумовлюють».⁶⁰

Найбільший інтерес сьогодні викликає питання, які ж тести застосовувалися у радянській школі? Аналіз літератури дав змогу з'ясувати, що і американські, й радянські (українські) педологи застосовували в цілому

---

⁵⁹ Залужний О.С.. Метод тестів у нашій школі // Путь просвещения. – 1926. - № 1(45). – С.75.

⁶⁰ Там само, с.73.

одній ті ж тести, які в нашій країні подекуди перероблялися, змінювалися відповідно до програм загальноосвітньої школи. Наприклад, були поширені тести С. Кортіса на всі типи додавання, віднімання, множення і ділення (на кожну дію наводилося 24 приклади: на виконання додавання надавалося 8 хв.; на віднімання – 4, на ділення – 8); досягнення у читанні вимірювалися або за тестами Е. Торндайка, або за тестами, розробленими Харківським кабінетом соціального виховання.

Взагалі, оригінальних тестів у досліджувані роки було не так багато, особливо тих, які вимірювали обдарованість. Так, «всі ті індивідуальні тести, що вживаються зараз, беруть свій початок від тестів Біне-Сімона. В Америці їх вживають в Станфордській переробці й доповненні. Цією переробкою керував Терман; в Англії – у переробці Барта, в Німеччині – у переробці Бобертага й Штерна, а у нас їх і досі вживають без всякої переробки, бо переробка Шуберта незначна».⁶¹

Як зазначав О.С.Залужний, тести, широко запроваджувалися у нашій освіті не для визначення обдарованості школярів, а для раціоналізації педагогічного процесу, наукової організації праці у школах. Цим якраз і займалася психотехніка, яка не «встановлювала» обдарованість до будь-якої професії, а намагалася виявити недоліки, «що можуть негативно впливати на професійну здібність людини. Бо, щоб сказати, чи буде яка-небудь людина, що не вміє друкувати на машинці, коли-небудь гарним машиністом, треба встановити: 1) чи не бракує в неї чого-небудь, щоб вона нормально вміла розбирати рукопис, з якої прийдеться друкувати, 2) чи вміє вона нормально читати з рукописного, 3) чи нормальна в неї пам'ять на фрази, щоб не прийшлося їй дуже часто заглядати в рукопис, 4) чи нормальна в неї пам'ять на числа, 5) чи нормальна в неї тактильна чулість і м'язова сила, 6) чи може вона працювати одночасно обома руками. Коли це все нормальне, а це все можна виміряти відповідними тестами, то для того, щоб людина стала гарним машиністом, треба вжити тільки відповідних методів навчання й

---

⁶¹ Там само, с.80.

зовсім не треба припускати існування якоїсь ще обдарованості в цьому відношенні. Те ж саме і з іншими професійними здібностями». ⁶²

У тестах з психотехніки й педології впродовж 1920-х років широко використовувався «метод колізій», який полягав у зіткненні протилежних поглядів, устремлінь, інтересів для виявлення індивідуального (особистісного) оцінного судження про будь-яке явище. Наприклад, у книзі С.М. Рівеса «Релігійність й антирелігійність у дитячому середовищі» (Мінськ, 1930), наводиться такий приклад застосування методу колізій: Зоя, Іра й Настя – сестри. Всі вони не вірять у бога, а коли прийшла Пасха, кожна вчинила по-своєму. Ввечері під Пасху мати говорить: «Ну, діти, йдемо в Церкву, а потім будемо розговлятися». Зоя каже: «В церкву не піду, розговлятися не буду, а піду до клубу на антирелігійний спектакль». Іра каже: «В церкву не піду, а розговлятися буду, бо люблю паску». Настя каже: «Мама, вони обидві погані. Я також у Бога не вірю, але не буду тебе засмучувати. Я і розговлятися буду, і в церкву піду». Інструкція вимагала відповіді: «Як би вчинив ти? Чому ти вчинив так, а не інакше?». ⁶³

Усі педологи і психотехніки відзначали, що найбільші труднощі зустрічалися при складанні тестів із суспільствознавчих предметів, тобто на ідеологічні і моральні теми, де було доречно застосовувати метод колізій. Дітям надавалася можливість поміркувати над питаннями ідеології, моралі, пропонувалася певна альтернатива.

Наголосимо ще раз на важливій думці - революційно-новаційні процеси, які мали місце в Радянському Союзі, не відбувалися у замкненому просторі, а були пов'язані численними зв'язками і зазнавали впливів тенденцій і напрямів розвитку наук у європейських країнах і США. Особливо це стосувалося ідей НОПу, що прийшли з Америки, де була розвинена промисловість, і суспільство дбало про підвищення продуктивності праці.

---

⁶² Залужний О.С. Метод тестів у нашій школі // Путь просвещения. – 1926. - № 1(45). – С.74.

⁶³ Див.: [magazines.russ.ru / novyi_mi / 1999/2/ kur. Html](http://magazines.russ.ru/novyi_mi/1999/2/kur.html). Зчитано 7.05.2010.

Науковці і педагоги цієї країни пов'язували НОП з освітою взагалі й шкільною зокрема.

Великої популярності в ці роки у радянських освітян набула книжка О.М. Янжул «НОП у застосуванні до шкільної справи» з підзаголовком «Наукова організація праці в педагогіці Сполучених Штатів Америки». Автор всебічно розглядає розвиток цієї справи у США з різних точок зору – економічної, громадської, наукової, навчально-методичної тощо. Вона зазначає, що у США до аналізу результативності й успішності педагогічного процесу застосовують такі методи, як: аналіз процесу навчання; аналіз запитів життя до школи. Розкриває методику, за допомогою якої вимірюється результативність навчального процесу, і насамперед метод порівняння: «порівняння відносної дієвості систем шкільної організації 48 штатів, здійснене за допомогою методів економічної статистики, застосовуваних вперше до педагогічних проблем»⁶⁴, тобто не на особистісно-оцінному, науковому і лише науковому підході до шкільної справи. Автор цитує Е.Торндайка, який переконаний, що «справа виховання і освіти подібна до історії, економіки, соціології й інших наук про людину починає вступати на ґрунт квантитативного знання, опису фактів, як чисельно визначених величин, і викладу співвідношень чи законів у формі твердих рівнянь, що не припускають різного тлумачення. Зміни щодо інтелекту й характеру будуть вимірюватися за допомогою тієї ж загальної техніки, яка прислужувалася фізичним наукам в останні двісті років».⁶⁵

Нопівська науково-дослідницька робота у США великою мірою спиралася на розробку й застосування тестової методики, яка вимірювала не лише ефективність, економізацію, раціональну організацію часу, а й піддала вимірюванню розумову обдарованість школярів. Під цим кутом зору в США на початку ХХ ст. переглядалися плани і програми з виявлення застарілих

---

⁶⁴ Янжул Е.Н. НОТ в применении к школьному делу. Научная организация труда в педагогике Соединенных штатов Америки. – М., Изд-во «Раб. просвещения», - 1926. – С.21 (115 с.)

⁶⁵ Там само, с. 45

матеріалів, запровадження нових правил орфографії, граматики, змін у курсах літератури та інших предметів для їх практичної орієнтованості, зв'язку з життям. Цим принципам відповідав перш за все проектний метод навчання, який на початку 1920-х років здобув широку підтримку і розповсюдження. Дослідження, що розцінювалися в США як такі, що сприяють науковій організації праці, стосувалися не лише навчального процесу, а й дитячого середовища, учительського персоналу, діяльності всієї школи, і що дуже важливо, - результатів навчання.

У передмові до цієї книги видавництво «Работник просвещения» зазначило, що його мета - популяризація досягнень США у НОП, які мають велике значення і для радянської педагогіки, оскільки «НОП і психотехніка уже давно ввійшли в радянську педагогіку як важливі складові частини... Сьогодні європейська і наша педагогіка запозичують у американців їх блискучу техніку, але на ґрунті СРСР ця техніка служить іншим цілям, цілям виховання нової зміни борців за визволення людства від пут капіталістичного устрою».⁶⁶

Така прихильність пояснювалася позитивним ставленням до американських підходів провідних організаторів освіти в СРСР. Так, Н.К. Крупська постійно дуже високо оцінювала нові підходи в організації шкільної справи. Наприклад, у статті «Трудова школа і наукова організація праці» (1923) вона зазначала, що «Трудова школа ставить своєю метою навчити дітей працювати, а не здійснювати той чи інший вид праці, наприклад виготовляти меблі, садити капусту і т. ін., а навчити правильно підходити до будь-якої праці, цілеспрямовано виконувати кожну роботу. Цим, між іншим, єдина трудова школа відрізняється від професійної... єдина трудова вчить, як взагалі організувати свою працю, як потрібно робити взагалі будь-яку роботу».⁶⁷

---

⁶⁶ Янжул Е.Н.. Цит.вид., с.3 (Від видавництва).

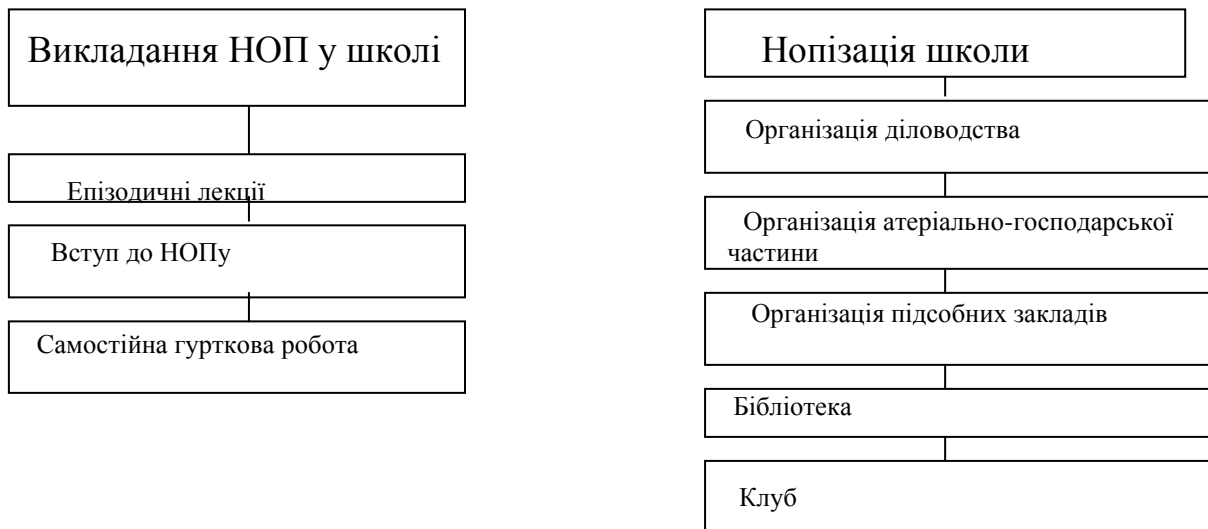
⁶⁷ Lib. rus. es / b/ 270/ 990 / read. Зчитано 1.10.2010.

Вона, як очільник науково-педагогічної секції ГУСу і заступник наркома освіти, планувала ввести до програм школи другого ступеня (5-9 кл.) особливий предмет - НОП для того, щоб школярі могли самостійно проаналізувати, підсумувати те, чого вони навчилися у школі, чого вчить їх організація шкільного життя, шкільні заняття.

Разом з тим Н.К. Крупська пов'язує з науковою організацією праці і необхідність створення шкільних програм на науковій основі через доцільний відбір навчального матеріалу та його організацію у вигляді цілісної програми, відбору методики проведення занять, доцільного розподілу часу у навчанні дітей вміння працювати. Власне, мова йде про комплексний підхід до організації навчання, в центрі якого має бути трудова діяльність та процес її організації.⁶⁸

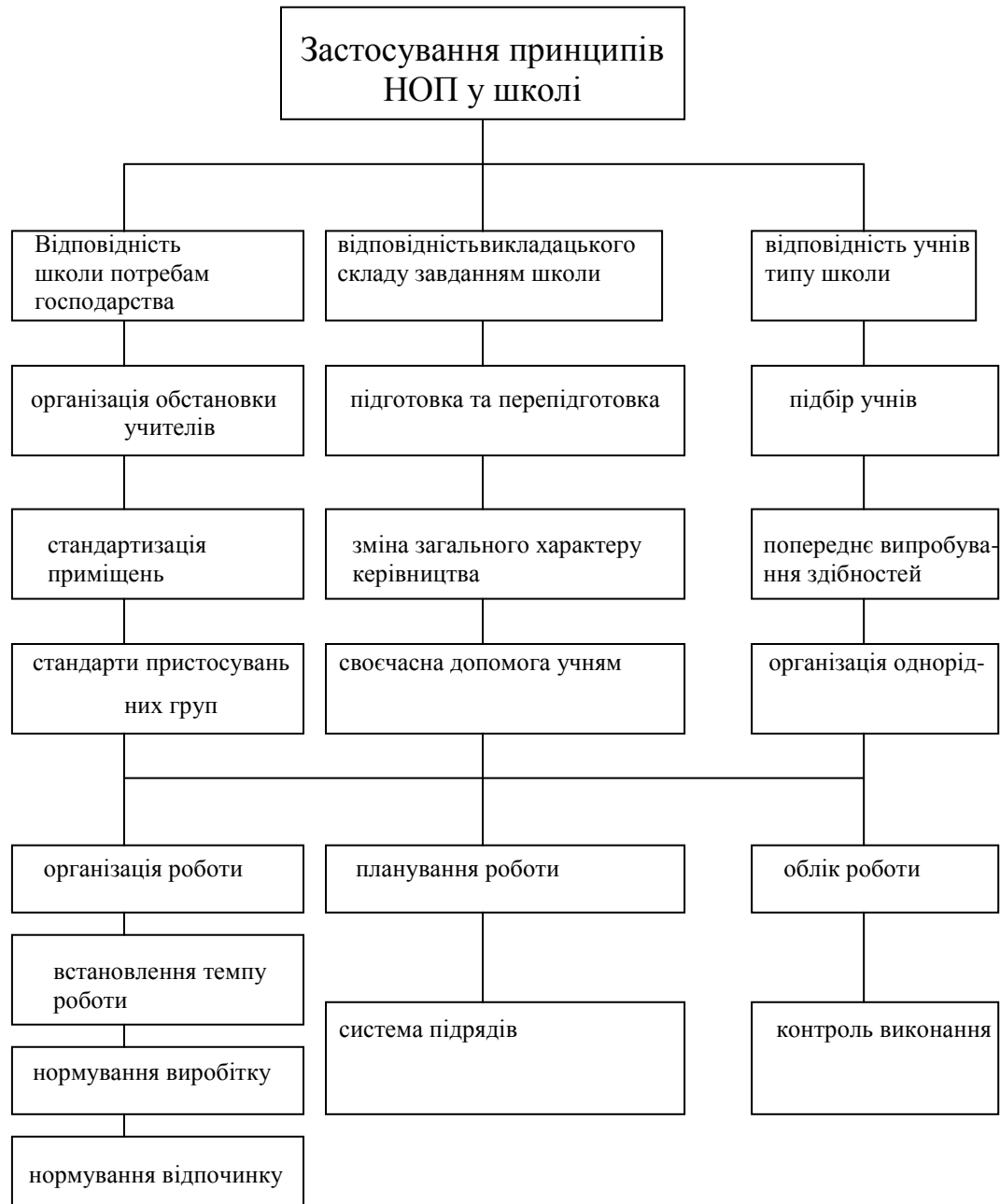
Наукова організація праці у освіті розвивалася у 1920-х роках за такими моделями: НОП як окремий предмет викладання; НОП як принцип навчально-виховної діяльності освітнього закладу; НОП як організаційний підхід у діяльності школи як соціального організму. Такий розподіл наочно ілюструє ця схема.

НОП У ШКОЛІ (схема)⁶⁹

⁶⁸ Див.: Там само; а також Крупська Н.К. Памятка по НОТ для школы и юных пионеров // На путях к новой школе. – 1924. - № 3. – С.23-24.

⁶⁹ Кан И. Принципы научной организации труда в школе // Народное просвещение. – 1926. - № 7. – С.77.

Як бачимо, за цією схемою всі ці три складові мають безпосереднє відношення до диференціації і як принципу організації системи освіти, і як змісту й методів навчання. Розпочнемо з проблеми: *НОП як принцип навчально-виховної діяльності школи.*

Розглядаючи діяльність школи як відбиток соціально-виробничого життя, яке тільки-но почало розбудовуватися на нових економічних засадах, педагоги стверджували, що «школа сама по собі – своєрідний виробничий механізм, головними ланками якого є «навчителі» і «учні», а проміжними – весь «оброблюваний потік» впливу, повідомлення необхідних знань, умінь і

навиків. Доцільна взаємодія усіх «елементів-ланок» у кінцевому рахунку досягається об'єктивне завдання виховання».⁷⁰

До кожної визначеної ланки, згідно з принципами НОП, висувалися свої вимоги. До учителя - його «якості» й «компетентності», які не виходять принципово за межі загальноорієнтованої роботи, що сприяє зміні його функцій з «майстра», «наглядача» на «інструктора-керівника», знавця, фахівця з певної визначеної галузі».⁷¹ Підтвердження цим міркуванням радянські педагоги знаходили у Дж. Дьюї, посилалися також на Ф.Тейлора.

Щодо другої ланки – учнів, то тут завдання НОП зводились до того, щоб «завчасно підібрати «доброякісну сировину», тобто саме той людський матеріал, який в найбільшій мірою відповідає тому чи іншому типу школи. Попередніми випробуваннями учнів – їхньої загальної і спеціальної обдарованості – частково вирішується питання про можливість раціонального підбору учнів для різних типів шкіл».⁷²

Подібний підхід спостерігаємо у психотехніку А.М. Мандрики, який, пов'язавши НОП і психотехніку з педагогікою, прирівнював, як і всі інші психотехніки, педагогічний процес до виробничого і розклав його на такі складові; де перший стовпчик означав виробничий процес, а другий – педагогічний.

А) матеріал	учні;
Б) робітник	педагог;
В) засоби обробки	метод роботи;
Г) послідовність операцій	навчальний план;
Д) продукт	знання і навички, здобуті учнями (чи вірогідніше – сам учень з цими знаннями й навичками). ⁷³

⁷⁰ Кан И. Принципы научной организации труда в школе // Нар. просвещение. – 1926. - № 7. – С.73-74.

⁷¹ Там само, с.74.

⁷² Там само.

⁷³ Див.: Мандрыка А. НОТ в педагогике // Путь просвещения. – 1925. - № 4 (24). – С.1-2.

Щодо третьої складової – навчально-виховного процесу, «оброблюваного потоку», то тут прихильники НОПу відзначали необхідність безперешкодного, безгальмівного його функціонування через бережливе ставлення учнів до часу, формування груп дітей з приблизно однаковим рівнем розвитку для швидкого освоєння програм, планування навчально-виховної роботи за системою «підрядів», тобто за Дальтон-планом; через організацію систематичного обліку загальних результатів не лише для перевірки ефективності, а й з метою вироблення загальних норм і критеріїв організації навчально-виховного процесу.

Особлива увага приділялася (через тестування) раціональному розподілу учнів за групами, комплектуючи в них однорідних за обдарованістю, а потім пристосовуючи до рівня розвитку кожної групи методи шкільної роботи. Але фахівці не наполягали на цьому, а зазначали, що «якби було визнано, що для найкращої успішності шкільної роботи доцільно скласти групу з учнів різного розвитку, то й тут тести обдарованості можуть надати послугу, даючи змогу поділити учнів на категорії за їхнім розвитком й потім скласти навчальні групи, дотримуючись певних потрібних співвідношень між цими категоріями».⁷⁴

Зверталась також і велика увага на результативність тестових випробувань, що полягало у порівнянні результатів певних видів роботи за методами, які можна порівнювати: добиралися дві паралельні групи учнів так, щоб вони мали приблизно однаковий рівень розвитку; вимірювався стан досягнень групи до і після експерименту; порівнювалася відносна успішність груп тощо.

«Рентабельність» освіти, учнів, педагога та застосовуваних методик вимірювалася педагогічною доцільністю, яка «визначається тим, як удосконалено технічні засоби й прийоми, потрібні, щоб реалізувати дану проблему, при чому, за критерії доцільності правлять ті самі ознаки, що їх

---

⁷⁴ Мандрыка А. НОТ в педагогике // Путь просвещения. – 1925. - № 4 (24). – С.8.

прийнято в сучасній техніці, а саме – ощадність, рентабельність, раціональність».⁷⁵

Щодо плану й планування, то це завдання посіло головне місце після затвердження у 1928 р. першої п'ятирічки, яка і поклала початок планово-централізованому розвитку держави взагалі, а не лише економічного життя. Сталінська п'ятирічка, концепція «великого перелому» змусила переглядати й уточнювати розвиток науки відповідно до висунутих економічних гасел та ідей. Тому «сучасну генеральну лінію НКО спрямовано на те, щоб знайти своє певне місце в соціалістичному будівництві, пристосувати навчання й виховання до завдань відродження продуктивних сил країни через її індустріалізацію та створення на цій базі соціалістичного суспільства й соціалістичної культури».⁷⁶

Проводячи прямі паралелі між промисловим виробництвом (обліково-плановий принцип, виробничі наради як орган виховання робітників у дусі боротьби за свою промисловість, тобто «виробниче виховання») та освітою, педагоги вважали, що саме ці складові мають лягти в основу марксистської радянської педагогіки. Вони стверджували, що «радянська трудова школа, що готує майбутніх будівників комуністичного суспільства повинна дати належне місце в педагогічному процесі прищепленню і вихованню в учнів потрібних організаційно-трудова навичок та вмінь планувати й обліковувати перше-ліпше життєве завдання силами колективу, через колектив, для колективу».⁷⁷

Як бачимо, відбувається пряма екстраполяція ідей щодо виробництва на школу, пряме перенесення ідеології планово-економічного розвитку виробництва на побудову діяльності школи, певний відхід від психотехніки,

---

⁷⁵ Павловський В.Т. Планування й облік праці дітьми як завдання соціалістичної педагогіки // Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології. – 1928. - № 3(10). – С.6.

⁷⁶ Там само, с.8

⁷⁷ Павловський В.Т. Планування й облік праці дітьми як завдання соціалістичної педагогіки // Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології. – 1928. - № 3(10). – С. 12-13.

її засад. Тут спостерігаємо спільність з ідеями В.М. Шульгіна і М.В. Крупеніної про «школу – завод», «школу виробництво».

Обліково-планова система була покликана згуртувати колектив, поставити перед ним мету, виховати активне, свідоме ставлення до навчання, розвинути самостійність і творчість учнів. Так, дослідник В.Т. Павловський, який займався цими питаннями писав: «Школа з установи, де вчителі вчать, а учні вчаться, де вихователі виховують, а вихованці виховуються, перетворюється на майстерню колективного самонавчання й виховання – така мета обліково-планової системи».⁷⁸

Плановість же потрібна школі, щоб досягти найвищої продуктивності праці, «опанувати ступенево методи науково-дослідної праці, тобто наукової організації розуму та виробничого підходу до своєї праці...[Плановість – О.С.] допомагає раціоналізувати самий педагогічний процес, усуває зайві вигадки педагога, заощаджує час та кошти, підвищує продукцію педагогічної праці і дає неабиякий педагогічний ефект».^{79а}

НОП і планування лежали у площині рефлексології (рефлекс мети; орієнтаційні рефлекси; реакції настановлення центральних функцій через реакції зосередження, й реакції обрання тобто утворення повторної рефлекторної дуги) та педології (заміна формального навчання на вироблення діалектичних форм мислення на основі життєво-практичного матеріалу, тобто функцій нового порядку).

Як свідчить аналізована тут література, найбільше міркувань про НОП у школі педагоги висловлювали, говорячи про організаційно-методичну роботу. Але це, мабуть, і було предметом НОП у той час, коли дитиною, учнем займалася психотехніка разом з педологією й рефлексологією. Побіжно зазначимо, що «нопізація» школи торкалася великою мірою й учителя (виведення його професіограми з метою виявлення придатності до цієї професії, поновлення працездатності вчителя, чергування його праці й

---

⁷⁸ Павловський В.Т.. Цит. праця. – С.14.

⁷⁹ Там само, С.14.

відпочинку), а також організації шкільного середовища на основі НОП – діяльності бібліотеки, клубу, дитячих і громадських організацій, відповідності завдань школи завданням розвитку суспільства тощо.

Неабиякою складовою впровадження НОП у освіту було її викладання як окремого предмета. Це завжди було (і є) в радянській освіті: якщо неможливо побудувати на будь-яких засадах (в даному разі – НОПу) всю діяльність школи, то вводиться певний курс як симулякр, ерзац задекларованих всеохопних настанов.

Найбільшого поширення викладання НОПу як обов'язкового предмета набуло в промислових регіонах України, і зокрема на Донбасі, де ця проблема відчувалася найбільш гостро і де у 1920-х роках у містах запроваджувався й функціонував промисловий ухил у діяльності семирічної школи та відповідна профорієнтація у школах фабрично-заводського профілю. Але не лише на Донбасі, майже в усіх школах УСРР організовувалися гуртки НОПу, періодично читалися лекції про НОП.

До НОПу як предмета викладання висувалися такі вимоги: надати учням повне уявлення про працю, про її історію, системи її організації; ознайомити дітей з принципами організації виробництва, основами політекономії, фізіології праці; надати відомості про ощадливе використання часу, його хронометраж тощо.

У 1925/1926 навчальному році ініціативно почали розроблятися навчальні програми з НОП Т. Сапліц, М. Соколовим, М. Рижковим та іншими. Наведемо одну з них, складену Т. Сапліц:

*1. Історія праці з точки зору політекономії та соціології.
2. Фізіологія праці (людина-машина); Остов людської машини; 2) м'язи, їх устрій, призначення і робота; 3) нервова система та її робота; механізм умовних рефлексів й аналізаторів; 4) процеси травлення їжі, дихання і кровообігу; 5) опалення (живлення – О.С.) живої машини (їстівний баланс людини); 6) методи вивчення роботи людини і робочих рухів; 7) гігієна праці.*

3. Психотехніка: 1) загальні питання психології праці, тобто проблема стомлення (втоми), вправлення, звички, збудження (хід кривої праці людини); 2) професійна придатність, відбір та його методи; 3) психологічні основи

професії (професіографія); 4) раціональні методи професійного навчання; 5) психологія управління й впливу. Сюди ж входять і питання дослідження розумової праці та її організації.

4. Виробничі сили і НОП, стандартизація, хронометраж, система оплати праці. (Наукові основи технічного устаткування, автоматизація робочих рухів, стандартизація і нормування виробництва; облік продукції виробничих процесів у зв'язку з обліком витраченої енергії, ознайомлення з хронометражем, а саме: з складовими часу, спостереження з секундоміром, реєстрація рухів руки, хронометраж розумової праці тощо, який може складати окремий розділ курсу.

5. Проблема організації виробництва й управління. Тут мова має йти про колектив як основу праці, про управління як «організаційне мистецтво».

6. Техніка розумової праці: 1) гігієна розумової праці; 2) техніка використання книг, журналів, газет; 3) систематизація виписок й інших нотаток; 3) методика наукового дослідження, спрямована на збереження часу і зменшення перерв у роботі.

7. НОП у школі.

8. НОП у домашньому побуті.

Ці два останні пункти програми, на відміну від пунктів 1-6, що мають теоретичний характер, спрямовані на практику й мали на меті застосування знань на практиці. Під час практичних занять учні вчилися працювати з апаратами й інструментами, ознайомлювалися з основними вимірними приладами, здійснювали екскурсії на підприємства й організації, креслили схеми, складали звітні й інструкційні картки, розклади й робочі плани, працювали у шкільному кооперативі тощо.⁸⁰

Укладачі програм та прихильники НОПу рекомендували його викладати через Дальтон-план (і бригадно-лабораторний метод), метод проектів, як складову комплексної системи, як загальний спосіб розташування матеріалу.

У аналізованому матеріалі наводяться й приклади проведення таких занять. Ось один з них:

Тема: Крива розумової роботи учня.

---

⁸⁰ Див.: Саплиц Т.П. НОТ как предмет преподавания // Радянська школа (був Просвещение Донбасса). – 1926. - № 3-4 (43-44). – С.15-23.

Ілюстративний матеріал: Завдання з математики, письма, читання тощо (приклади наведені у книзі Блонського «Педологія» (М., 1925, с.253-257).

Теоретичні питання: ознайомлення з процесами праці і природою втомлюваності.

Проробка: Постановка дослідів, порівняння робіт учнів, підрахунок результатів.

Проект. Виведення й тлумачення кривої праці учнів на основі здійснюваних спостережень.⁸¹

Оскільки школа була трудовою й ідентифікувалася з виробничим процесом, з виробництвом, то особливо великого значення надавалося застосуванню НОП у шкільних майстернях, де діти в той час проводили більше часу, ніж за партою – адже саме у ці роки українським Наркомосом було взято курс на професіоналізацію середньої освіти. Перш за все, вважали фахівці, необхідно розпочати роботу з НОП з найелементарнішого – чистоти й порядку в майстернях, регламентування обов'язків та розробки трудового режиму з чергуванням праці й відпочинку.

Наступна складова НОПу – це облаштування робочого місця, пошук найкращого місця для роботи відносно світла, повітря і простору, раціонально розташованого інвентарю.

Велика увага надавалася особистості працюючого учня, його поставі – постановці ніг, корпусу і голови, що позначалося на втомлюваності, продуктивності праці, засвоєнні техніки трудових навиків. Важливим був також добір інструментів, які мали не лише відповідати характеру праці, а й особистості кожного учня.

Це все у сукупності надавало можливість впровадити доцільні й раціональні робочі рухи учня, позбутися зайвих рухів, враховуючи при цьому фактор часу, швидкість праці тощо.⁸²

---

⁸¹ Там само, с.23.

У застосуванні НОП у шкільній освіті, як ми уже зазначали, учитель посідав ключове місце навіть за таких різноманітних і диференційованих підходів до організації навчального процесу, коли учні відігравали все більшу роль. Тому не лише обізнаність, а й діяльність учителя із застосуванням НОП були одними з головних завдань освіти, підготовки й перепідготовки вчителів. Тим більше, що і комплексна система, і Дальтон-план, і метод проектів, краєзнавчий (регіональний) підхід мінімізували відмінності між школою і суспільством, школою і виробництвом. Новизна поставлених перед учителем завдань спонукала до постійного навчання, читання літератури і тут потрібні, навіть необхідні були навички наукової організації праці.

До них насамперед відносили складання карток, на яких наносились потрібні учителеві дані, особливо коли він працював за комплексною системою, яка спиралась на залученні знання і відомостей з різних галузей науки, виробництва, навколишнього життя. Наприклад, відомий на той час дослідник Е. Кагаров пропонував тематичну систему розташування карток за певними комплексами: усі вирізки, виписки, спостереження, що стосуються однієї й тієї ж теми, розташовувати у структурі одного комплексу.

Схема № 2

КОМПЛЕКС: « _____ »⁸³

Теми і підтеми	Зміст роботи або навчальний матеріал		Форми опрацювання матеріалу																	
			Природа	Праця	Суспільство	Бесіда	Екскурсія	Лабораторні заняття	Читання	Рахунок	Письмо	Малювання і ліпка	Драматизація	Спів	Трудові процеси	Гігієнічні навички	Фізичний розвиток	Соціальні навички і самоврядування	Облік роботи	Книги і навчальні посібники

⁸² Див.: Блажевич. НОТ в школьних мастерских // Просвещение Донбасса (Освіта Донбасу). – 1924. - № 7 (июль). – С.75-78.

⁸³ Проф. Е. Кагаров. НОТ и подготовка учителя к комплексному преподаванию по программам ГУСа // Просвещение Донбасса (Освіта Донбасу). – 1925. - № 6-7 (38-39). (июнь-июль). – С.33.

Для карток пропонувався папір трьох кольорів: зелений – для колонки «природа», білий – «праця», червоний – «суспільство». Наприклад, у комплексі «Місто восени» матеріал про овочі мав картки усіх трьох кольорів: зелений (біологічні дані про овочі), білий (техніка обробки овочів) і червоний (економічні відомості про урожайність овочів, про їх вживання в різних країнах).⁸⁴

Отже, у 20-х роках відбувається не лише наукове, методологічне обґрунтування застосування НОП в освіті, а й розгортається широке публікування у педагогічній пресі, окремих виданнях практичних порад учительству. Ці публікації відіграли, вочевидь, значно більшу роль у діяльності школи, диференційованому підході, ніж теоретико-методологічні, рефлексологічні й психотехнічні міркування.

У 1920-х роках однією із складових психотехніки і НОПу, як ми вже зазначали, їх головним практичним завданням були профвідбір, профконсультація та профорієнтація на основі вивчення фізичної, психічної та інтелектуальної придатності учнів до певного виду праці. Вони були складовими системи освіти, яка мала загалом профорієнтаційний характер. Цим опікувався як Наркомос, так і особливо ЦІТ у Москві та Всеукраїнський інститут праці у Харкові. Так, сучасна дослідниця НОПу в Україні зазначає, що упродовж 1924 р. у випробуваннях щодо профвідбору й профорієнтації, започаткованих інститутом, взяла участь 16551 особа (9913 учнів трудових шкіл, 475 вихованці військових шкіл і червоноармійці, 1010 учнів профшкіл, 874 слухача робітничих факультетів і технікумів).⁸⁵

Крім цієї суто професійної тестологічної роботи, великі завдання покладалися на самі навчальні заклади, школи, які мали проводити

---

⁸⁴ Там само, с.27-35.

⁸⁵ Див.: Аніщенко Олена. Всеукраїнський інститут праці як осередок науково-дослідної роботи з НОП в Україні (1921-1926 рр.) // Професійно-технічна освіта. – 2008. - № 1. – С.46.

професійно-орієнтаційну й професійно-консультативну роботу. У який же спосіб це відбувалося?

По-перше, через програмний матеріал (комплексність, проектний метод), який наближав школу до виробництва, до світу професій. До того ж, що дуже суттєво, сама школа великою мірою мала професійний характер, задекларований на рівні республіки і поступово втілюваний у життя. Причому професіоналізація школи була диференційованою, що залежало від місцевості (село, місто) і провідних виробництв, розташованих у тому чи іншому регіоні. Стосовно ж профорієнтації та профконсультації, як складових психотехніки, великого значення надавалося створенню у школах, інших навчально-виховних закладах профконсультаційного бюро, роботі гуртків, проведенню спеціальних лекцій, доповідей, екскурсій, педологічних, психотехнічних досліджень.

Завдяки педології як комплексному й цілісному дослідженню дитини проблема розглядалася дуже широко: цілісно вивчалася дитина, аналізувалися її професійні інтереси, особисті ідеали, які не лише вимірювалися, тестувалися, анкетувалися, а й ґрунтувалися на спостереженні, природному експерименті.

Дослідження 1920-х років у цій галузі надзвичайно багаті й різноманітні. Для їхнього аналізу звернемося до праць М.О. Рибнікова,⁸⁶ як до найбільш системних, педологічно обґрунтованих, які, на жаль, і досьогодні є малодослідженими. Займаючись питаннями профорієнтації, вибору професії, цей педолог досліджував і професійні інтереси дітей. У 1926

---

⁸⁶ Рибніков Микола Олександрович (1890-1961) – педолог, психолог, доктор педагогічних наук (з психології), професор, член-кореспондент АПН РРФСР (1947), фахівець з проблем вивчення розвитку дитини, її ідеалів, автор біографічного методу психологічних спостережень. Особливу увагу приділяв профорієнтації, вибору життєвого шляху і професії. Основну увагу в методиці дослідження цих проблем приділяв записам і щоденникам батьків і дітей, спостереженням учителів, диктантам, творам, усним оповіданням самих дітей. Праці: «Психологія і вибір професії» (1923), «Методи вивчення дитини» (1923), «Біографії та їх вивчення» (1920), «Вибір професії і школа» (1926), «Інтереси сучасного школяра» (1926), «Мова дитини» (1926), «Дитячі малюнки та їх вивчення» (1926), «Словник російської дитини» (1926), «Селянська дитина» (1930).

році вийшла його праця «Інтереси сучасного школяра», перший розділ якої мав назву «Професійні інтереси школярів».

Автор розглядає їх, звичайно ж, крізь призму педології і зазначає, що «вивчення цієї проблеми має воістину інтернаціональний характер. Геть чисто в усіх культурних країнах приблизно за одним і тим же методом проводиться вивчення дитячих ідеалів, до обстеження залучаються тисячі школярів різної статі, віку, національності. Як і більшість педагогічних праць, це обстеження розпочато в Америці, було продовжено в Англії, нині охопило Францію, Швецію, Швейцарію, Норвегію, Німеччину і т.д... В останній час у зв'язку з посиленням профорієнтаційного руху, сильно розширилося коло праць з обстеження професійних ідеалів».⁸⁷

Дослідження через анкетування (Ким би мені більше за все хотілося стати? Чому саме?) проводилося у декілька етапів (їх було шість у різні роки, починаючи з дореволюційного періоду). Діти диференціювалися за такими критеріями: вік, соціальне походження, стать, успішність, рівень розвитку, місце проживання (місто-село). За даними такого анкетування найпоширенішими, бажаними професіями були:⁸⁸

	Обидві статі	Хлопчики	Дівчатка
Учитель	10,4	3,9	18,6
Конторник	8,9	8,8	8,7
Лікар	6,4	2,9	10,7
Інженер	5,6	9,3	1,4
Учений	3,1	3,2	3,1
Музикант	2,9	1,2	6,7
Агроном	2,7	4,5	0,6

(Примітка. Наведені цифри подано у відсотках).

Серед професій фізичної праці перше місце посіли такі професії, як робітник, столяр, селянин, шофер, машиніст, слюсар, коваль, при цьому відсоток хлопців значно перевищував відсоток дівчат.

⁸⁷ Рыбников. Интересы современного школьника. – М.-Л., Гос. изд-во. – 1926. – С.3.

⁸⁸ .Рыбников Н. Интересы современного школьника. – М.-Л., Гос. изд-во. – 1926. – С.12.

Багаті й різноманітні результати анкетування, порівняння їх з іншими дослідженнями дало змогу педологу зробити такі висновки: професійні ідеали кожного школяра відповідають соціально-побутовому й господарчо-виробничому середовищу, залежать від віку дитини (з віком мотиви стають більш визначеними; за радянських років з'явилася менша диференціація між «чоловічими» й «жіночими» професійними ідеалами; відбулося підвищення інтересу до робітничих і науково-технічних професій). Відзначався також зростання потяг до знань, більш усвідомлене ставлення до своїх індивідуальних особливостей, простежувалась залежність між рівнем розвитку дитини (за оцінками педагогів) і бажанням мати ту чи іншу професію тощо.

Такими або подібними дослідженнями займалися психотехніки, які обстежували не лише доросле населення, а й школярів з урахуванням їхнього розвитку (фізичного й інтелектуального) з метою виявлення здатності до професій певного спектру.

Особлива увага приділялася діяльності загальноосвітньої школи, бо саме її випускники – у 13-14 років закінчивши 7-річку, а також у 17-18 років завершивши навчання (лише незначна частина з них продовжувала освіту у вишах), мали приступити до професійної діяльності. Тому профорієнтаційна робота розглядалася як складова педагогічної діяльності усіх навчальних закладів, з її особливостями і завданнями мав бути ознайомлений кожен учитель.⁸⁹

Шкільна профорієнтація, спираючись на педологію та психотехніку, визначала здатність кожного школяра до певної професії через виявлення певних професійних якостей особистості, а саме: професійних здібностей (обдарованості) та професійних схильностей (інтересів), які, на переконання вчених, мали як спадковий, так і соціальний характер.

---

⁸⁹ Див. про це: Штилерман А. Быт и здоровье узбекского школьника ст. г. Ташкента (1927) // В кн.: Н.Курек История ликвидации педологии и психотехники // Санкт-Петербург. 2004. – С.195-210.

На основі визначених характеристик, переважно тестів проводився професійний підбір (в особливих лабораторіях психотехнічними методами) та профконсультаційна робота – надання порад щодо майбутньої зайнятості, виходячи з індивідуальних даних (наприклад, стійкість уваги, уміння спілкуватися з іншими).

Згідно із зазначеною методологією, методи виявлення індивідуальних професійних якостей склали дві великі групи: соматичні і психологічні. До соматичних належали загальний опис зовнішньої конституції дитини та діагностика стану її внутрішніх органів - м'язорухової, судинорухової, нервової та секреторної систем. Ці обстеження відбувалися або в консультаційному бюро, що було окремою установою, або в школі, яка мала більше можливостей для спостереження за своїми вихованцями.⁹⁰

До (психотехнічних) (психологічних) характеристик належали методи спостереження та методи експерименту. Методи спостереження склалися з об'єктивного спостереження педагога за трудовою поведінкою школяра та методу самоспостереження. Це лонгітюдне дослідження проводилося через систематичні щоденникові записи, що потім узагальнювалися.

Широко застосовувані в цей період і в педології, і в психотехніці антропометричні й фізіологічні дослідження школярів спиралися, крім природних спостережень, і на психотехнічні вимірники (тести), причому хоча й вважалося, що методи вимірювання були більш об'єктивними, точними, короткими, все ж перевага надавалася методу спостереження.⁹¹

Що ж стосується вивчення середовища як складової профорієнтації, то психотехніки вважали, що «до останнього часу вплив його враховувався порівняно мало», хоча визнавали, що на професійні якості особистості впливають: клімат, характер земної поверхні, господарські форми праці.

---

⁹⁰ Див. більш докладно: Шуберт А.М. Методы испытания профессиональной пригодности школьников. – В кн.: Выбор профессии и школа. Сб. статей/ Под ред. Н.А. Рыбникова. – М. –Л., Гос. изд-во. – 1926. – С.7-29.

⁹¹ Див. про це: Шуберт А.М.. Методы испытания профессиональной пригодности школьников. – В кн.: Выбор профессии и школа. Сб. статей/ Под ред. Н.А.Рыбникова. – М. –Л., Гос. изд-во. – 1926. – С.7-29.

Особливе значення мала сім'я, її професійний рівень, міжпоколінні стосунки в сім'ї (Додаток № 1).

Важливим принципом психотехніки щодо виявлення професійних здатностей дитини був принцип динамічності: «професійні здібності не є постійною величиною: вони часом різко змінюються з ростом і дозріванням організму, під впливом зміни середовища, під впливом вправлення, старанності, здоров'я».⁹² Отже, проблема профорієнтації розглядалася не статично, а динамічно.

Психотехнікою було розроблено конкретні форми роботи з професійної орієнтації учнів, які застосовувались у багатьох школах УРСР. Вони поділялися на напрями, залежно від завдань, що ставилися: освітня, дослідницька, консультаційна.

Освітній напрям був головним у профорієнтаційній роботі школи, він пронизував увесь педагогічний процес, адже школа була трудовою, побудованою за трудовим принципом.

Оскільки за комплексної побудови системи навчання існували чіткі програми - природа, праця, суспільство, - де праця посідала головне місце, то профорієнтаційна робота мала органічно ввійти до цієї частини комплексу. Трудовий метод (як і трудовий принцип) охоплював усю діяльність школи, але, як зазначали фахівці, «через величезні утруднення, провести цей метод стосовно рядової школи в СРСР не можна; його можна лише рекомендувати в ряду перших методів».⁹³

Саме тому школи розгортали роботу з профорієнтації за допомогою екскурсій, занять на зразок лабораторних, гурткових. Початковою ж формою пропонувалася лекційна, де у ході лекцій подавалися різноманітні відомості про працю, про індивідуальні особливості працівника, розглядалися умови праці в СРСР тощо.

---

⁹² Там само, с.23.

⁹³ Шуберт А.М.. Методы испытания профессиональной пригодности школьников. – В кн.: Выбор профессии и школа. Сб. статей/ Под ред. Н.А. Рыбникова. – М. –Л., Гос. изд-во. – 1926. – С.31.

Гурткова робота вважалася наступним кроком до профорієнтації, оскільки будувалася на основі інтересів окремого учня або групи. В гуртках використовувалися дослідницькі, ілюстративні (кінофільми статистичні дані, ілюстрації з преси, складання діаграм і альбомів про певні професії), трудові (праця в майстернях, трудова гімнастика, драматизації на тему праці, самооблік проробленої роботи тощо). Поширення набули ілюстративно-графічні методи роботи, драматизація, екскурсії та спостереження, написання творів на відповідну тематику, складання анкет з професійної орієнтації тощо.

З позицій психотехніки великого значення у профорієнтації школярів надавалося організації всього педагогічного процесу, як можливості для об'єктивного вивчення дитини. З цією метою організація всього шкільного життя здійснювалася за методом Дальтон-плану і на основі НОПу із широким застосуванням тестування, а також звітів і протоколів учнівських зборів, спеціальних анкет, що відображали схильності дитини, написання творів; а також систематичне спостереження за дитиною, аналіз продуктів дитячої творчості, вивчення кола його уявлень, бесіди з батьками.

Спеціальним напрямом у шкільній профорієнтації стала професіографія – наука про професії, що розглядалися не взагалі, а під кутом зору вивчення психофізичних та фізіологічних процесів стосовно до трудових (фізичних) зусиль і з якими школа мала б ознайомити учнів. Тобто, людина мала відповідати обраній професії. Психотехніки, перш ніж проводити психотехнічні дослідження, поставили завдання вивчити існуючі професії для того, щоб побудувати професіограму (ідеальну модель професійних якостей) і на її основі виводити здатність (здібність) людини до певної професії. Здійснювалася також класифікація професій на

некваліфіковані (нижчі), спеціалізовані індустріальні, середні й вищі (останні два залежно від участі інтелекту) (за Ліорковським).⁹⁴

Такі професіограми щодо багатьох професій, ґрунтувалися на багатьох чинниках (комплексний характер, співвідношення творчих й автоматичних складових, анато́мо-фізіологічного субстрату тощо) і мали для педагога велике значення. Адже, щоб рекомендувати підлітку опанувати ту чи іншу професію, учитель не просто мав про неї багато знати, а й розуміти її «психофізіологічні властивості».

Для того, щоб здійснювати професійну консультацію і професійну орієнтацію в школах, психотехніки й педологи вважали за потрібне ознайомлювати школярів зі своїми поглядами на організм людини як на робочий механізм, «робочу машину»: «застосування фізико-хімічних законів до дослідження діяльності людського (як і будь-якого іншого) організму дало можливість відкрити в цій діяльності вражаючу закономірність, що допускає строго математичне, числове формулювання... тобто побудованої людськими руками машини. Це привело до виникнення в останній час особливої науки, що одержала назву механіки людського організму, чи біотехніки, яка вивчає закони тих перетворень енергії, що здійснюються у людському організмі, особливо в його «діяльному», робочому стані...».⁹⁵ Ця наука займалася кількісним і якісним вимірюванням калорій, вивченням теплового характеру діяльності організму залежно від характеру їжі, відмінністю людського організму від машини, вивченням основних елементів «людської машини» (кісткової, м'язової, нервової тканин), діяльністю центральної нервової системи, типами побудови людського тіла та основними законами діяльності людського організму; роботою і стомлюваністю та методами боротьби з нею тощо.

---

⁹⁴ Геллерштейн С.Г. Психофизиологический анализ профессий как основа профессионального подбора // В кн.: Выбор профессии и школа. Сб. статей / Под ред. Н.А. Рыбникова. – М.-Л., 1926. – С.64-84.

⁹⁵ Дьяков И.Н. Психофизический организм человека как рабочая машина. – В кн. Выбор профессии и школа. – С.85-86.

Розглядаючи людину як машину, психотехніки звертали увагу, що «організм людини, яка зростає, організм дитини відрізняється цілим рядом характерних особливостей», і серед важливих такі: частіший ритм життєдіяльності і роботи, що проявляється в значно більшій частоті дихання, серцебиття, рухів кінцівок, а також більшими хитаннями уваги, нестійкою плинністю, швидшим чергуванням праці й відпочинку, викликаним більшою втомлюваністю дитини, насамкінець, переважанням механічного запам'ятовування над діяльністю асоціативних процесів».⁹⁶ З огляду на це, психотехніки вважали, що основним методом виховання й навчання дитини є вправляння: сила набутої людиною навички і її міцність пропорційна тривалості звикання, тобто вправлянню.

Ось, приблизно, за такою схемою розвивалась профорієнтаційна та профконсультаційна робота в школі. Розглянувши докладно її складові, можна зробити певні висновки.

Профорієнтаційна робота в досліджуваній період спиралася на психотехніку, педологію (коли досліджувались розумові здібності) та рефлексологію як методологію цих наук. Вона мала диференційований характер за віковими, статевими, анатомо-фізіологічними, психічними, регіональними, середовищними ознаками.

Це було передовим, новаторським, авангардним не лише для СРСР. Такі тенденції простежувалися у багатьох країнах світу. Радянські дослідники, в тому числі й українські, широко використовували теоретичні й особливо практичні відомості у своїх дослідженнях, експериментальній роботі. У своїх розвідках вони, можливо, дещо й відставали від зарубіжних, але не набагато: їхні праці рясніють посиланнями на американських, англійських, французьких, німецьких дослідників, які вони читали, опрацьовували в оригіналі.

Профорієнтаційна й профконсультаційна робота у повному обсязі, як це передбачалось у зарубіжних дослідженнях та втілювалось на Заході, в

---

⁹⁶ Там само, с.110.

СРСР вона не могла відбутися через ряд причин: у середині 1920-х - через фінансово-економічні й педагогічні причини, а пізніше, на початку 1930-х років - з ідеологічних причин. Тому в радянській школі надовго закріпилися, прижилися екскурсії, гуртки, драматизації як провідні форми профорієнтації. Живі вони й досі.

А тим часом зарубіжна педагогіка у цій царині пішла далі і саме на розробках, розвитку ідей 1920-х років вибудовується сьогодні профорієнтація в багатьох розвинених країнах світу. Ми ж не можемо похвалитися значними, вагомими здобутками.

У СРСР дослідження в цьому напрямі проводилися впродовж усіх 20-х років із зростаючою динамікою, охоплюючи все ширше коло питань і проблем і розширюючи свої здобутки на все більше коло об'єктів. Цьому сприяла досить розкріпачена інтелектуальна обстановка, коли, незважаючи на ідеологічну партійну риторику, у кожного науковця була можливість вільно висловлювати свою точку зору. Не будемо забувати, що це був період НЕПу (1921-1927).

Висунення й обґрунтування ідеї планової економіки, які визрівали впродовж усіх 20-х, перша п'ятирічка (1928-1932), яка проголосила побудову соціалізму – соціалістичну реконструкцію (після НЕПу), тобто індустріалізацію, колективізацію та «реконструкцію» людини поставили нові завдання перед науковцями, але через політичні перевірки й «чистки», посилення ідеологічної, партійної складової науки, її класифікацію на «буржуазну» («ідеалістичну») і марксистську, між якими розширювався великий водорозділ, зміна наукових парадигм відбулася у найбрутальніший спосіб.

Початок такого стану означив Й. Сталін, коли 9 грудня 1930 р. зустрівся з членами бюро осередку ВКП (б) Інституту червоної професури, філософії й природознавства і виголосив промову про стан справ на «філософському фронті», про завдання боротьби на «два фронти» - проти ідеалізму й механіцизму і про необхідність розробки ленінської теоретичної

спадщини. Результатом цієї зустрічі стала Постанова ЦК ВКП (б) про журнал «Під прапором марксизму» від 25 січня 1931 р., яка ознаменувала припинення усіляких дискусій, початок дослідження ленінської спадщини, посилення боротьби за ленінізм проти буржуазних і націоналістичних проявів та «лівацьких» ухилів, проголосила необхідність тісного зв'язку науки із життям, з політикою та ідеологією.

Психотехніка однією з перших потрапила під критику, за «меншовистський ідеалізм», що проявлявся «а) у споглядальному ставленні до науково-дослідницької роботи без застосування її результатів у практиці соцбудівництва; 2) в оперуванні абстрактними схемами і категоріями, без ознайомлення з конкретним матеріалом, що підлягав вивченню», а також у технізації трудового процесу і прирівнюванні людського організму до машини, в оперуванні математичними величинами без попереднього якісного і психологічного аналізу досліджуваного матеріалу.⁹⁷

Особливої критики зазнав «метод колізій», який був популярним у 20-ті роки. Поширеною була критика цього методусами прихильниками. Так, в 1931 р. С.М. Рівес у листі до редакції журналу «Педологія» писав: «Метод колізій», що надає досліднику можливість вибору тієї чи іншої ідеологічної позиції (при письмовому заповненні колізії, а після того на диспутах), є не чим іншим, як конкретною реалізацією (хай у дослідницькій роботі) того ж «вільного виховання» у вигляді «принципу розв'язання дискусій», що діє на руку всім пожадливім до «свободи друку», «свободи вибору ідей».⁹⁸ Не лише метод колізій, а й усіляке анкетування в школі були заборонені (див. Додаток № 2).

У тому ж 1931 р. психотехніка і педологія перестали бути окремими науками й були підпорядковані психоневрології – комплексній дисципліні, на яку покладалося завдання найбільш ефективно «служити справі соціалістичної реконструкції». Однак і такий стан справ проіснував недовго.

⁹⁷ Див.: Курек Николай. История ликвидации педологии и психотехники. – С.84-87.

⁹⁸ magazines.russ.ru/novyi_mi/1999/2/kur.html. Зчитано

Наступний етап знищення психотехніки і НОПу відбувся в 1934 р. на ХУП ВКП(б) («з'їзді переможців»), де підводилися підсумки першої п'ятирічки та накреслювалися плани на другу п'ятирічку (1933-1937). За його результатами психотехнічні, НОПівські прийоми й методи підвищення кваліфікації замінюються жорстокішанням дисципліни, розширенням сфери безоплатної праці, репресивними, примусовими заходами, а праця в'язнів стала складовою п'ятирічного плану. Головним методом організації праці стала організація соціалістичного змагання, висунення переможців, ударників, які ставили рекорди продуктивності праці (наприклад, Стаханов) і тим самим стимулювали підвищення її продуктивності (особливо критикувалася теорія втомлюваності).

У 1934 р. був ліквідований журнал «Советская психотехника», «в жовтні 1934 р. вся розгалужена система психотехнічних закладів була знищена, наказом Раднаркому були ліквідовані 29 науково-дослідницьких інститутів. Психотехніків відсторонювали від роботи з добору кадрів».⁹⁹

Яким же чином ці події позначилися на шкільній профконсультації і профорієнтації, які становили суттєву складову психотехніки? Прямо й безпосередньо. У зв'язку з ліквідацією психотехніки ліквідувалися й ці її важливі складові. Наведемо документ, який свідчить про цей процес і з огляду на його важливість, помістимо його повністю.

Наказ про ліквідацію в школах профконсультації й профвідбору
(11 вересня 1936 р., № 738)

У 7 класах неповних середніх шкіл і 10 класах середніх шкіл цілим рядом організацій проводиться робота з так званої профконсультації і профвідбору учнів.

Ця робота поставлена в школі без будь-якого контролю з боку органів народної освіти і директорів шкіл.

Замість того, щоб забезпечити учня необхідними довідниками, в який навчальний заклад і на яких умовах можна вступити, які професії в нашій

---

⁹⁹ Курек Николай. Цит. праця. - С. 98.

країні є і які професії необхідні, директор школи стоїть збоку цієї справи і передовіряє своїх учнів для профконсультації і профвідбору стороннім щодо школи людям, мало перевіреним, що займаються простим вербуванням учнів у виробничих інтересах до того чи іншого навчального закладу. При цьому так звані профконсультанти удаються в своїй роботі до методів (анкети, тести) абсолютно недопустимих, що межують із шарлатанством.

З метою негайної й рішучої ліквідації у школах роботи з так званої профконсультації і профвідбору учнів наказую:

1. Директором неповних середніх шкіл не дозволяти різним організаціям вести в школі роботу з профконсультації і профвідбору.

2. Зав. районними (міськими) відділами народної освіти установити постійний контроль за тим, щоб у школу не допускались особи, які проводять подібну шкідливу роботу.

3. Зав. крайовими (обласними) відділами народної освіти, Московським і Ленінградським міським відділам народної освіти, директорам, викладачам і комсоргам шкіл шляхом бесід і широкого розповсюдження серед учнів довідників завчасно ознайомити учнів з правилами вступу у відповідні навчальні заклади, з особливостями тієї чи іншої професії й т.д.

Нарком освіти А. Бубнов.¹⁰⁰

Оскільки психотехніки були названі шкідниками, їх діяльність – шкідливою, бо вони за допомогою буржуазних тестів перешкоджали народженню майбутніх ударників і стахановців, то стахановський рух, ударництво, а, отже, й змагання цілком перейшли до компетенції загальної освіти й стали швидше виховною складовою, а не профорієнтаційною, не мали жодного стосунку до НОП.

Наукова організація праці, слідом за психотехнікою, зникає зі шкільної структури, змісту освіти, із шкільного вжитку. Шкільна лексика поповнюється словами «змагання», «ударник» та іншими.

---

¹⁰⁰ Сборник приказов и распоряжений Наркомпроса РСФСР. № 19 от 1 октября 1936 г. – С.7. В кн. Курек Николай. История ликвидации... С.301-302.

Після постанови ЦК ВКП(б) від 5.09.1931 р. наркомосам союзних республік було запропоновано широко розгорнути кількість майстерень і робочих кімнат при школах (які в УРСР вже були), поєднуючи цю роботу із прикріпленням шкіл до виробництв, радгоспів, МТС, колгоспів на основі договорів, що відповідало політехнічному принципу. Отже, до шкільної лексики ввійшли поняття «колективний договір», «підряд». Особливої прихильності у школі набув метод укладання договорів між учителями і учнями, між школами із зобов'язанням надавати стовідсоткову успішність і визначену кількість відмінних хороших оцінок.¹⁰¹

Оскільки психотехніка стала забороненою наукою, то і наукова організація праці як її похідна перестала існувати як загальнопедагогічний метод і методика, як принцип, який поширювався на все шкільне життя. Тепер же організація навчального процесу корелювалася відповідно до виробництва і стосувалася виключно ідеї політехнізації, політехнізму і політехнічного навчання, яким стала підпорядковуватися й ідея і методика трудового навчання. У школах, у шкільних майстернях були чітко розроблені правила організації трудового навчання – «інструктажі», запропоновані ЦППом, але у них йшлося не про НОП, а про соціалістичне змагання й комуністичне виховання.¹⁰²

Цей період – 30-х років – входження СРСР і відповідно школи в ізоляціоністський статус, перекреслив значні досягнення 20-х років. У наступні 40 років дослідження з проблем НОПу практично не проводилися, а тому й не було відповідних публікацій.

---

¹⁰¹ Див. про це педагогическая энциклопедия. В 4-х т. Т. 4, М., «Сов. энциклопедия», 1968. – С.42-43.

¹⁰² Див. про це більш докладно: Методика организации трудового политехнического обучения. – В кн.: Пистрак М.М.. Педагогика. – М.: Гос. уч. пед. изд-во. – 1934. – С.243-266.

СХЕМА ВИВЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА¹⁰³

Що стосується методів урахування середовища, то тут можна йти двома шляхами: з одного боку користуватися готовими даними, наявними, наприклад, у статистичних відділах місцевих рад з другого, здійснювати дослідження самостійно. В останньому випадку застосовувані методи: експеримент, опитування (анкети), спостереження.

За експериментального методу вплив середовища враховується опосередковано: наприклад, його вплив може відобразитися на змісті слів при методі вільних асоціацій (пропонується називати підряд усі слова, що приходять у голову).

Метод опитування має на увазі безпосередньо саме середовище. Опитування (анкета) може звертатися до того, хто шукає роботу, або до людей, що його оточують, з проханням охарактеризувати найближче середовище. Так, бюро може запитувати самого юнака, що прийшов на консультацію, з іншого направляти особливі анкети учителяві юнака або до його батьків. Впродовж підготовчої професійної роботи школа зазвичай збирає ці дані про професійне середовище незалежно від бюро, і сама запитує про нього і батьків.

Що ж стосується самостійних спостережень, то їх звичайно веде лише школа, яка більш безпосередньо, ніж бюро, стикається з дитиною, її середовищем. Звичайно, зібрати ці відомості не так легко, і бути занадто вимогливим у цьому відношенні до вчителів, звичайно, не можна. У крайньому разі достатньо, якщо учитель поділиться з бюро тими побіжними спостереженнями, що є у нього. Якщо проводити вивчення середовища більш обґрунтовано, то це можливо, якщо обрати його центром своєї уваги. З цією метою в Америці у школах задіяні навіть особливі працівники, які спеціально обстежують середовище учнів.

---

¹⁰³ Шуберт А.М.. Схема изучения профессиональной среды. – В кн. Выбор профессии и школа. Сб. статей / Под ред. Н.А.Рыбникова. – Москва-Ленинград. Гос. изд-во. 1926. – С.26-29.

На завершення наводимо для прикладу коротку схему вивчення професійного середовища, що прийнята педологічним відділом Науково-педагогічного інституту методів шкільної роботи.

I

Професійно-виробнича характеристика домашнього середовища

1. Адреса будинку чи місцевості, в якій проживає дитина.
2. Основне заняття, професія, спеціальність членів сім'ї, або взагалі близьких до дитини осіб.
3. Їх супутні заняття в теперішній час: чи не займаються вони у вільний час яким-небудь іншим ремеслом (наприклад, черевичним), мистецтвом (наприклад, музикою), наукою (наприклад, археологією), чи будь-якою іншою справою (наприклад, чи не дають уроки, чи не ходять на поденну роботу, чи не торгують на базарі).
4. Чи не займались вони раніше чимось іншим, і чому й коли залишили попередню справу.
5. Чи немає у сім'ї дитини якихось професійних традицій (чи не були представники попередніх поколінь дитини переважно, наприклад, фабрично-заводськими робітниками, ремісниками у якійсь галузі, педагогами, лікарями, торговцями).
6. Чи немає серед близьких дитині осіб або чи не було серед попередніх поколінь сім'ї видатних фахівців у своїй галузі.
7. Чи задоволені близькі дитині особи своєю професією (чи не випадає дитині систематично чути від них схвалення своєї професії чи, навпаки, висловлювання незадоволення нею і на яких підставах: чи не зазнав хтось із них будь-яких збитків у зв'язку із своєю професією: втрата працездатності, хвороба, скорочення матеріального достатку, сімейні розлади й т. ін.).
8. Чи зберігся у сім'ї дитини живий зв'язок із селом і який саме.

9. Переважні заняття та професії: 1) серед жителів будинку, в якому живе дитина, б) серед жителів свого міського району (чи села, провінційного міста).

10. Чи є міський район, в якому живе дитина, промисловим торговим, культурно-просвітницьким, просто «квартирним» чи чимось іншим. (Стосовно дитини, що живе у селі, відповідно схарактеризувати як саме селище, так і найближчий сільський район).

Чи немає поблизу будинку, де живе дитина, якогось великого виробництва чи закладу і якого саме (наприклад, завод, кустарні майстерні, залізниця, пристань, навчальні заклади, науковий інститут, казарма, робітничий клуб, ринок тощо). Чи випадало дитині бувати там.

11. Чи є цей міський район центральним чи околицею (чи, відповідно, близько чи далеко знаходиться село, селище, де живе дитина від будь-якого великого культурно-адміністративного центру).

Яке сполучення з центром (залізниця, трамвай, проїжджа дорога).

12. Чи є будинок і район порівняно густо чи рідко населеним.

13. Чи є навколишнє населення, у своїй більшості, достатньо чи погано забезпеченим матеріально.

14. Який культурний рівень навколишнього населення у будинку, в районі.

15. Національний склад більшості населення.

II.

Професійно-виробнича характеристика шкільного середовища

1. Назва школи. Адреса.

2. Ступінь.

3. Чи перебуває школа у складі якоїсь виробничої установи (залізниця, завод, асоціація наукових працівників і т. ін.). У чому полягає зв'язок школи з цими установами.

4. Чи немає у школи якогось професійного ухилу.

5. Кількість груп основних і паралельних.
6. Кількість учнів у школі. Яка кількість падає у середньому на групу.
7. Переважний соціально-класовий склад дітей школи (діти робітників, селян, службовців, непманів). Чи не належить більшість їхніх сімей до якоїсь однієї виробничої групи (наприклад, залізничників, городників, службовців університетських клінік і т. ін.).
8. Чи належить більшість дітей до сімей хорошого, середнього або поганого матеріального достатку.
9. Культурний рівень більшості цих сімей.
10. Чи багато дітей партійців.
11. Відсоток дітей-членів комсомольських і піонерських організацій.
12. Чи достатньо облаштована школа книгами й навчальними посібниками.
13. Чи є при школі майстерні: а) які саме, б) чи добре облаштовані, в) чи все функціонує в даний час, г) чи дають дітям самостійний заробіток. Чи є при школі городи чи оранка: а) чи проводяться на них заняття із дітьми, б) чи дають ці роботи дітям прибуток, грошовий чи натурою*.
14. Чи проводяться з дітьми бесіди про вибір професії.

* До цього додається характеристика шкільного району відповідно пп. 10-15 попереднього переліку

ДОДАТОК № 2
НАКАЗ¹⁰⁴
про анкетне обстеження шкіл
(20 березня 1936, № 202)

У школах широко застосовуються всілякі анкетні обстеження учнів. Анкетне опитування учнів проводиться, як правило, без відома і дозволу відповідних відділів народної освіти. Анкети, що пропонуються учням, зазвичай підміняють собою безпосереднє особисте спілкування з учнем, складаються нерідко без урахування вікових особливостей учнів, у окремих випадках – безграмотно, а інколи мають політично шкідливий характер.

Так, у школах № 36 Пролетарського району, № 42 Фрунзенського району і № 14 Жовтневого району мали місце «обстеження» шляхом анонімних опитувань «інтернаціонального виховання» учнів.

Пропоновані учням анкети, насаджуючи у школах так званий «метод колізій», являє собою прояв методичного прожектерства, засудженого постановою ЦК ВКП (б) від 5 вересня 1931 р.

Директори шкіл, де проводились анкетні обстеження, не тільки не виявили належної пильності, але всіляко сприяли проведенню такого обстеження, надаючи у розпорядження обстежувачів незайняті години уроків і вільних викладачів.

Крайоблоно не установили справжнього контролю за тим, хто і як проводить анкетні обстеження учнів школи, і не встановили такого порядку, щоб жодне анкетне обстеження не проводилось перш, ніж анкета буде найдокладніше розглянута і затверджена відділом народної освіти, й буде одержано дозвіл крайоблоно на проведення анкетного обстеження.

З метою рішучого припинення подібного безвідповідального ставлення до анкетних обстежень учнів наказую:

---

¹⁰⁴ Сборник приказов и распоряжений Наркомпроса РСФСР. № 8, 1936 (15 апреля). – С.6. Цит. за: Курек Николай. История ликвидации педологии и психотехники. – Санкт-Петербург. – 2004. – С.299-301.

1. Заборонити всякого роду анкетні обстеження учнів у початкових неповних середніх і середніх школах, створювані школами, педагогічними інститутами й іншими організаціями без дозволу у кожному випадку крайоблоно.

2. Зав. крайоблоно за дозволу анкетного обстеження приділити особливу увагу питанням анкети, меті анкетного обстеження, особистості й педагогічній підготовці тих, хто проводитиме анкетне обстеження.

3. Директору школи № 36 Пролетарського району т. Волову, директору школи № 1 Жовтневого району т. Хутанову і заст. директора школи № 24 Фрунзенського району т. Ней, що допустили розповсюдження серед учнів політично шкідливих анкет, оголосити догану.

4. Доценту кафедри педагогіки педінституту ім. Бубнова т. Єсипову за прояв методичного прожектерства, що виявилось у допущенні ним політично ворожих анкет, а також аспіранту педінституту ім. Бубнова Коняєву А.Р., який проводив анкетування, оголосити догану.

5. Завідуючому кафедрою педагогіки педінституту ім. Бубнова проф. Свядковському І.Ф. за недостатнє керівництво роботою кафедри педагогіки – поставити на вид.

6. Директору педінституту ім. Бубнова т. Нілічу Ю.М., а також усім іншим директорам педінститутів установити суворий контроль за проведенням студентами й аспірантами педагогічної практики у початкових, неповних середніх і середніх школах.

1-й заступник народного Комісара освіти

Б. Волен